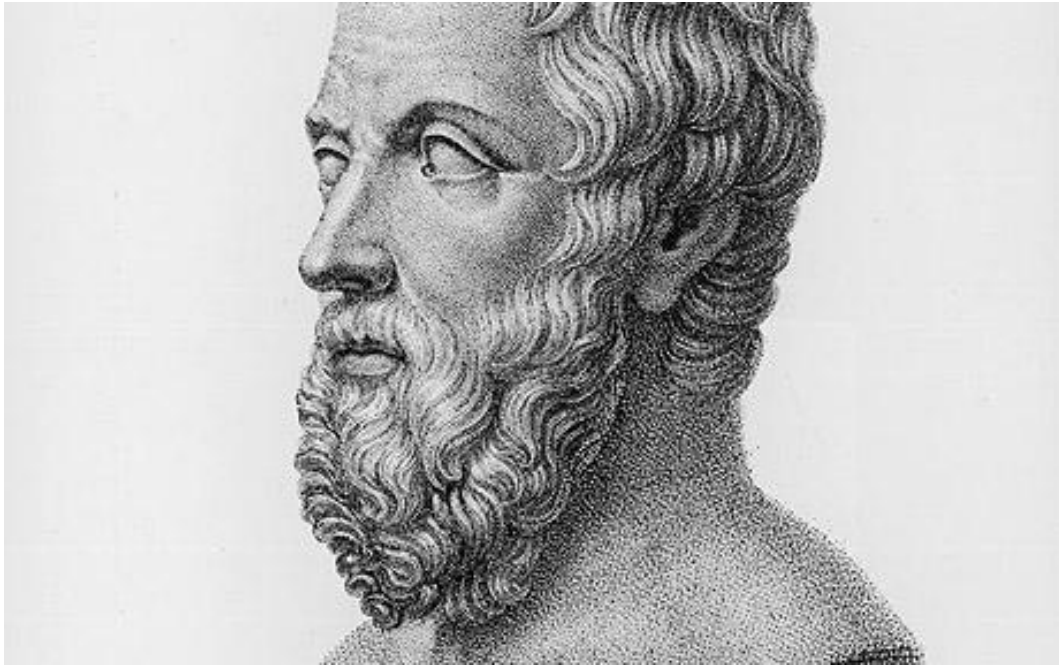

HERODOTOS EN DE HELLENEN

Etnische structuren in de retoriek van Herodotos' Historiai

Scriptie aangeboden aan: F. van den Eijnde
Subfac. *Geschiedenis* aan de *Universiteit Utrecht*

als onderdeel van de cursus
Onderzoekseminar III: Heilige Plaatsen in de Griekse wereld

Student: M.V.S. Hoo | Studentnummer: 3401022
E-mail: milinda.hoo@gmail.com | woorden: 18783

Inhoud

	Inleiding	4
I	Etniciteit in perspectief	9
	1.1 Paradigmata	9
	1.2 De werking van etniciteit	11
	1.3 Identiteit in dialoog	13
	1.4 Etnisch denken in de oudheid	15
II	Etnische structuren in de <i>Historiai</i>	21
	2.1 Historische achtergrond	21
	2.2 Hellenen en barbaren	24
	2.3 Nuancering	26
	2.4 Analyse	29
III	Herodotos en de Hellenen	45
IV	Conclusie	47
	Bibliografie	50

Inleiding

DE PERZISCHE OORLOGEN (490 v. Chr. – 479 v. Chr.) en met name de effecten van deze oorlogen vormen een van de meest besproken onderwerpen van de Griekse geschiedenis.¹ In 479 v. Chr. behaalde een alliantie van Griekse poleis na jarenlang oorlog voeren de uiteindelijke overwinning op de Perzische macht in de beslissende slag bij Plataia.² Eerder bereikte de Griekse coalitie een zeer belangrijk succes in de beroemde slag bij Marathon (490 v. Chr.).³ Deze twee overwinningen (ook wel bekend als de Eerste- en de Tweede Perzische Oorlog) worden in de klassieke literatuur veelal beschreven en herdacht als een Helleense zege der beschaving, een triomf op barbaren.⁴ De verdeelde poleis waren geslaagd zich te verenigen in een formidabele oppositie tegen het expansief imperialisme van de Perzische agressor.⁵ De antieke teksten wekken de indruk dat de overwinningen gevoelens van trots, zelfvertrouwen en superioriteit opwekten onder de Griekse stadsstaten, waarbij definities van ‘Helleens-zijn’ heroverwogen werden.⁶ Ook de hedendaagse literatuur onderschrijft het belang en de invloed van de Perzische Oorlogen en benoemt deze gebeurtenissen als de aanzet voor de conceptualisering van de Helleense identiteit.⁷

---

¹ E.S. Gruen, *Rethinking the Other in Antiquity* (Oxford 2011) 7.

² Herodotos, *Historiai* 9.1-89. De slag bij Plataia was de laatste slag die zich bevond op het Griekse vasteland en wordt tegenwoordig gezien als de laatste beslissende slag. De daadwerkelijke laatste overwinning van de Grieken op de Perzen bevond zich in Klein-Azië, in de slag bij Mykale (479 v. Chr.). Tevens moeten de woorden ‘uiteindelijk overwinning’ genuanceerd worden. Oudheidshistoricus Jona Lendering benadrukt dat vanuit Perzisch perspectief de Perzen ‘Helleense oorlog’ niet geheel verloren: de Perzen hadden namelijk al hun winst behaald. Xerxes had immers zijn overwinningen behaald in de slagen bij Artemisium (480) en bij Thermopylai (480), en bovendien de tempels van Athene met de grond gelijk gemaakt. Zijn aanvankelijke doel om wraak te nemen op Athene was op deze wijze succesvol bereikt. Zie: J. Lendering, ‘Herodotus’ twentyfourth logos: Salamis’ (versie 15 september 2011), http://www.livius.org/he-hg/herodotus/logos8_24.html (21 september 2011). NB: omdat Herodotos een Griek was die Griekse geschiedenis schreef, tracht ik zoveel mogelijk de (conventionele) Griekse spelling aan te houden in plaats van de veelgebruikte Latijnse bewerking (e.g. ‘Plataia’ in plaats van ‘Plataea’; ‘Herodotos’ in plaats van ‘Herodotus’, ‘Historiai’ in plaats van ‘Historiae’, et cetera.).

³ Hdt. 6.94-140. De slag bij Marathon draaide echter hoofdzakelijk om de stadsstaat Athene als leidende Griekse factie tegen de Perzische macht.

⁴ E.g. Aischylos, *Persai* (e.g. 400, 455); Diodoros Sikeliotis, *Bibliotheka Historika* (boeken XI-XVI); Isokrates, *Archidamos* (e.g. 99), Isokrates, *Panegyrikos* (e.g. 50, 90); Phrynichos, *Phoenissai* (fragmenten); Thoukidides, *Historiai* (boeken I-III). NB: vanaf hier zal ik conventioneel de woorden ‘Griekenland’ en ‘Grieken’ gebruiken als neutrale verwijzende woorden; de woorden ‘Hellas’ en ‘Helleens’ zullen daarentegen gebruikt worden in een ideologische context, wanneer het een zelfbeeld van de Grieken betreft. Uiteraard is er sprake van enige overlap in het gebruik van deze termen zelf, toch zijn ze niet hetzelfde: mensen uit regio’s die we heden ten dage als Grieken benoemen, werden in de vijfde eeuw v. Chr. niet altijd als Hellenen beschouwd door andere Grieken.

⁵ Oudheidshistoricus Shalom Perlman herkent dit fenomeen als *symmarchy* (‘fighting jointly against a common enemy’). Zie: S. Perlman, ‘Panhellenism, the Polis and Imperialism’, *Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte* 25.1 (1976) 1. NB: dit fenomeen lijkt zich voornamelijk voor te doen tijdens de Tweede Perzische Oorlog (480 v. Chr.). Daarin vochten echter niet alle Griekse stadsstaten mee: de Griekse alliantie bestond uit Athene, Sparta, Korinthe en Megara. Andere stadsstaten hielden zich afzijdig of hadden zich al dan niet vrijwillig bij de Perzen aangesloten. Er is bijgevolg ook nog niet te spreken over een coherent ‘Griekenland’, maar hebben we te maken met verschillende interafhankelijke Griekse stadsstaten. Dit zal in de komende hoofdstukken verder verduidelijkt worden.

⁶ E.g. Aisch. *Pers.* (e.g. 400, 455); Diod. Sik. (boeken XI-XVI); Isokr. *Arch.*; Isokr. *Paneg.* (e.g. 50, 90); Phryn. *Phoen.* (fragmenten); Thouk. (boeken I-III). NB: er zijn geen contemporaine bronnen uit de tijd van de Perzische Oorlogen; alle bronnen die deze oorlogen vermelden zijn later opgetekend.

⁷ P. Cartledge, *The Greeks. A Portrait of Self and Others* (Oxford 1993) 13, 39; J.P. Crielaard, ‘The Ionians in the Archaic period. Shifting identities in a changing world’, in: T. Derks en N. Roymans (ed.), *Ethnic constructs in Antiquity. The role of power and tradition* (Amsterdam 2009) 37, 73; M.I. Finley, ‘The Ancient Greeks and

De eerste en meest uitvoerige historische bron die zowel het ontstaan als het verloop van de Perzische Oorlogen beschrijft zijn de *Historiai*, geschreven door Herodotos van Halikarnassos (vijfde eeuw v. Chr.).⁸ Zijn werk zal in dit onderzoek centraal staan; de bundel omvat negen boeken waarvan de belangrijkste voor deze studie, boeken VI, VIII en IX respectievelijk gewijd zijn aan de slagen bij Marathon, Salamis (480/479 v. Chr.) en de beslissende slag bij Plataia. Tijdens deze narratieve *eventus* kwam een proces op gang wat in hedendaagse termen ‘etnisch denken’ genoemd kan worden.⁹ De deelnemende stadsstaten zouden zich zijn gaan onderscheiden als zijnde ‘Helleens’ om een zekere superioriteit over anderen te verkondigen en om een met de ‘barbaren’ contrasterende identiteit te construeren.¹⁰ Deze ontwikkelingen duiden er reeds op dat er bepaalde denkpatronen bestonden waarin men ‘etnische’ structuren kan ontwaren. Het is echter te betwisten of deze gemoedstoestand de Griekse stadsstaten daadwerkelijk had gesterkt in hun *eendracht* die hen in staat zou hebben gesteld een brede coalitie te velde te brengen tegen de Perzen. Ondanks deze bijzondere *eventus* van samenwerking, verdraagzaamheid en wellicht saamhorigheid, is het belangrijk niet voorbij te gaan aan het gegeven dat de Griekse stadsstaten voorheen nooit eerder tot een politieke consensus waren gekomen: er was sprake van voortdurende rivaliteit en agonisme, diepgeworteld in de *habitus* van de Griekse poleis.¹¹ Ook andere kanttekeningen zijn

---

Their Nation: The Sociological Problem', *The British Journal of Sociology* 5.3 (1954) 256; H.J. Gehrke, 'From Athenian identity to European ethnicity. The cultural biography of the myth of Marathon', in: T. Derks en N. Roymans (ed.), *Ethnic constructs in Antiquity. The role of power and tradition* (Amsterdam 2009) 88; J.M. Hall, *Ethnic identity in Greek antiquity* (Cambridge 1997) 44; J.M. Hall, *Hellenicity. Between ethnicity and culture* (Chicago 2002) 10; T. Hölscher, 'Images and Political Identity: The Case of Athens' in: D. Boedeker en K.A. Raaflaub (ed.), *Democracy, Empire and the Arts in Fifth-Century Athens* (Londen 1998) 158; Perlman, 'Panhellenism, the Polis and Imperialism', 2.

⁸ Er is weinig tot niets bekend over de geboorte- en sterfdatum van Herodotos. De Romeinse schrijver Aulus Gellius (ca. 130-180 n. Chr.) meende dat Herodotos in 484 v. Chr. geboren was. Men kan stellen dat de historicus heel globaal in de vijfde eeuw v. Chr. leefde en hoogstwaarschijnlijk de opkomst (in de Perzische Oorlog) en ondergang (in de Peloponnesische Oorlog) van de Atheense hegemonie mee maakte. Zie de inleiding van: A.D. Godley, *Herodotus in Four Volumes I. Loeb Classical Library* (Londen 1971, 1981) viii.

⁹ Een dergelijk standpunt is bijvoorbeeld duidelijk aanwezig in het boek van oudheidshistoricus Jonathan Hall, waarin hij stelt dat de Perzische Oorlogen het beslissende moment was voor de vorming van ‘de Helleense identiteit’. Simon Hornblower (door Hall geciteerd) zegt zelfs dat ‘*Persia gave the Greeks their identity, or the means for recognizing it.*’ Voor zowel Hall als Hornblower, zie: Hall, *Ethnic identity in Greek antiquity*, 44. Zie ook: Cartledge, *The Greeks*, 13, 39; Crielaard, ‘The Ionians in the Archaic period. Shifting identities in a changing world’, 37, 73; Finley, ‘The Ancient Greeks and their Nation’, 256; Gehrke, ‘From Athenian identity to European ethnicity’ 88; Hall, *Hellenicity. Between ethnicity and culture*, 10; Hölscher, ‘Images and Political Identity’ 158; Perlman, ‘Panhellenism, the Polis and Imperialism’, 2. In hoofdstuk I wordt verder gedefinieerd wat onder de term ‘etnisch denken’ verstaan wordt.

¹⁰ Zoals duidelijk zal worden, hebben deze ‘anderen’ niet alleen betrekking op niet-Grieken, maar ook op ideologische in- en uitsluitingsprocessen binnen de Griekse wereld.

¹¹ Agonisme is een vakterm en kan vrij vertaald worden als wedijver of rivaliteit. Het begrip is afkomstig van het Griekse woord ἀγών ([agōn]) dat strijd of wedstrijd betekent. Het principe van agonisme is in de Griekse wereld alom aanwezig: op alle gebieden was men constant bezig zichzelf te verbeteren c.q. perfectioneren om anderen te overtreffen (cf. het *aemulatio* principe van de Romeinen). Het beginsel werd zelfs geïnstitutionaliseerd in de vorm van jaarlijks georganiseerde Panhelleense spelen waarin participanten met name op gebied van atletische en muzikale wedstrijden zichzelf bij uitstek konden bewijzen en zich konden profileren als ‘beter dan de ander’. De ‘eenheid van Grieken’ moet in deze context tevens uitgelegd worden. In de beroemde veldslagen bij Marathon, Salamis en Plataia was er sprake van een *relatieve* Griekse eenheid. Veel stadsstaten deden immers niet mee of streden zelfs aan de zijde van de Perzen. Zie: Perlman, ‘Panhellenism, the Polis and Imperialism’, 2-3. Uiteraard hadden de poleis wel gemeenschappelijk karakteristieken; zo deelden ze over het algemeen eenzelfde cultureel en religieus systeem, maar deze werd niet bewust erkend als een onafhankelijk bindend gegeven: iedere polis was Helleens (en superieur) op haar eigen manier. Er was dus sprake van particularisme

mogelijk, waardoor het lastig wordt om het veronderstelde effect van de Perzische Oorlogen (de conceptualisering van de Helleense identiteit) zo eenduidig te beschouwen als vaak wordt voorgedaan.¹²

In dit onderzoek zal ik aldus de ideologische en sociale constructie van ‘Helleense’ identiteit in het narratief van de *Historiai* V-IX grondig analyseren, waarbij ik bepaalde aannames over een dergelijke constructie nauwgezet onder de loep zal nemen. Mijn streven is om geen directe betrekking te hebben op de (reconstructie van) historische werkelijkheid, hoewel bepaalde aannames over de historische realiteit niet genegeerd kunnen worden. Kennis over de werkelijkheid wordt immers noodzakelijk beperkt door de ‘bril’ waarmee de auteur deze beschouwd.¹³ Deze bril wordt onvermijdelijk interpretatief gekleurd door (al dan niet bewuste) vooroordelen van de waarnemer, in dit geval Herodotos. Derhalve richt mijn onderzoek zich hoofdzakelijk op het tekstuele discours in de *Historiai*.¹⁴ De hoofdvraag die daaruit voortvloeit is als volgt: in welke mate werd het *concept* van een Helleense identiteit al dan niet gepromulgeerd in de *Historiai* VI-X?¹⁵ Het zal duidelijk worden dat we te maken hebben met een complex mozaïek van overlappende sociale representaties, geconstrueerde identiteiten en bijbehorende belangen.

Het inleidende hoofdstuk (I) zal een theoretisch kader schetsen rondom het concept ‘eticiteit’, waarbij de belangrijkste relevante stromingen c.q. theorieën de revue passeren. Het zal voor zichzelf spreken dat etniciteit *an sich* een gevaarlijk en ingewikkeld begrip is dat de nodige nuances vereist. In het tweede hoofdstuk (II) zal het narratief in de boeken V-IX van de *Historiai* grondig geanalyseerd worden met theoretische achtergrond uit het voorgaande hoofdstuk. Hierbij zal ook de propositie van discours-theoristen een belangrijke leidraad vormen dat ‘*social texts do not merely reflect or mirror objects, events and categories pre/existing in the social and natural world. Rather, they actively construct a version of those things. They do not just describe things, they do things. And being active, they have social and political implications.*’¹⁶ In deze scriptie zal aldus op basis van de literaire retoriek van de Grieken als ook van de Perzen, een interpretatief beeld worden geschetst dat verduidelijkt hoe ‘Helleensheid’ door de actoren (de sprekers) of door de verteller (Herodotos zelf) werd

---

c.q. heterogeniteit binnen een overkoepelend systeem. Zie: Finley, 'The Ancient Greeks and Their Nation', 255, 256.

¹² E.g. in: Cartledge, *The Greeks*; Hall, *Ethnic identity in Greek antiquity*; Hall, *Hellenicity*; F.W. Walbank, 'The Problem of Greek Nationality', *Phoenix* 5.2 (1951) 41-60.

¹³ Zie het postmodernisme van Jacques Derrida, Simon Schama en Hayden White in: M. Leezenberg en G. de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2010) 170, 211, 212, 214.

¹⁴ ‘Discours’ is een sociologische of antropologische vakterm. Buiten deze vakgebieden wordt het veelal gebruikt als synoniem voor ‘tekst’ of ‘spraak’, maar volgens discours-theoristen impliceert de term veel meer dan verbale of geschreven taal. Discours heeft betrekking op handelingen, gedachten en gevoelens: het geeft dus betekenis waardoor het een grote rol speelt in de constructie van etniciteit en identiteit. Sociaalwetenschappers Bobby Sayyid en Lilian Zac zeggen het volgende over discours en etniciteit: ‘*whatness of any given entity is socially constructed. Discourse theory is concerned with the construction of meaning and identities, and rejects claims about the ‘necessary’ character of historical and political phenomena.*’ Zie: B. Sayyid en L. Zac, ‘Political Analysis in a World without Foundations’ in: Scarbrough, E. and E. Tannenbaum (eds.), *Research Strategies in the Social Sciences: a Guide to New Approaches* (Oxford 1998) 251.

¹⁵ Etnische identiteit is dus een specificatie van identiteit, e.g. een Fransman in de Nederlandse samenleving. In het volgende hoofdstuk zal hier dieper op ingegaan worden.

¹⁶ J. Potter en M. Whetherell geciteerd in: V. Jabri, *Discourses on Violence: Conflict Analysis Reconsidered* (Manchester 1996) 95.

uitgedragen en welke onderliggende sociale betekenissen daaruit te abstraheren zijn.¹⁷ In het zoeken naar een antwoord gaat de aandacht vooral uit naar de suggestieve en dialectische kracht die schuilt in bepaalde verhandelingen. Het aansluitende hoofdstuk (III) vormt een synthese van het voorgaande analyserende hoofdstuk, waarin de belangrijkste bevindingen op een rijtje worden gezet. Ik zal afsluiten met een conclusie (IV) waarin ik een antwoord tracht te formuleren op de eerder vermelde hoofdvraag.

Hoewel meerdere primaire bronnen aansluiten op dit onderwerp en zeker interessante informatie bevatten, zal het fundament van mijn onderzoek uitsluitend bestaan uit de analyse van een deel van de *Historiai*. De keuze voor dit werk is mijns inziens voor de hand liggend: het is relatief kort na de Perzische oorlogen opgetekend en bevat hiervan uitgebreide en gedetailleerde beschrijvingen. Het is tevens de enige bron die zich volledig concentreert op de Perzische Oorlogen en bovendien de eerste ‘historische’ bron die we hebben.¹⁸ Herodotos’ eigen positie in de geschiedenis is tevens interessant: de schrijver beleefde hoogstwaarschijnlijk de overgang tussen twee belangrijke oorlogen, de Perzische Oorlogen tegen een ‘buitenlandse’ macht en de Peloponnesische Oorlogen tussen Athene en Sparta, de twee leidende Ionisch-Griekse en Dorisch-Griekse poleis.¹⁹ Met het oog op de analyse van de Helleense identiteit, krijgt het discours van de *Historiai* hierdoor een diepere dimensie.

De *Historiai* kunnen thematisch grofweg in tweeën onderverdeeld worden. Boeken I-IV beschrijven grotendeels de etnografie buiten de antieke Griekse wereld, i.e. niet-Griekse volkeren zoals de Lydiërs (I), de Egyptenaren (II), de Perzen (III) en de Scythen (IV). Boeken V-IX gaan daarentegen grotendeels over ‘Griekse’ volkeren en concrete *eventus* die plaatsvonden gedurende de Perzische Oorlogen. Een veelgedeelde opvatting in de geraadpleegde secundaire literatuur benoemt etniciteit als een relationeel, dynamisch en contextueel fenomeen dat alleen kan bestaan wanneer een groep in interactie is met een andere groep.²⁰ Etnische zelfdefiniëring is gefundeerd op sociale interactie waarbij er sprake is van (vaak negatieve) polarisatie en conceptualisering (‘Wij’ in tegenstelling tot ‘Zij’).²¹ Het

---

¹⁷ NB: hoewel Herodotos zelf het beeld probeert op te wekken dat hij objectief te werk gaat en aankondigt slechts datgene te vermelden dat anderen hem hebben verteld (Hdt 1.1), is het zeer lastig een onderscheid te maken tussen hetgeen de Griekse sprekers zeggen, en wat Herodotos zelf als ‘spreekbuis’ verwoordt. Herodotos was immers degene die de retoriek van anderen had opgetekend, waardoor we onvermijdelijk te maken hebben met zijn al dan niet bewuste keuzes om bepaalde zaken extra te benadrukken, weg te laten of op een specifieke manier literair te vormgeven.

¹⁸ Met ‘historisch’ bedoel ik het verzamelen van informatie en daar logische gevolgtrekkingen uit deduceren. Herodotos neemt daarbij een sceptische houding aan ten opzichte van de waarheidsgetrouwheid van verkregen informatie.

¹⁹ Zie de inleiding van: Godley, *Herodotus in Four Volumes* I, viii.

²⁰ F. Barth, ‘Introduction’ in: F. Barth (ed), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference* (Bergen 1970) 10; G. Baumann, *The Multicultural Riddle. Rethinking National, Ethnic and Religious Identities* (Londen/New York 1999) 59; R. Brubaker, *Ethnicity Without Groups* (Cambridge 2004) 37-38; Cartledge, *The Greeks*, vanaf 4; Crielaard, ‘The Ionians in the Archaic period’, 39; Derks en Roymans, ‘Introduction’, in: Derks en Roymans (ed.), *Ethnic constructs in Antiquity*, 1; T. Eriksen, *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives* (2e editie; Londen 2002) 12; Finley, ‘The Ancient Greeks and Their Nation’, 256; Hall, *Ethnic identity in Greek antiquity*, 44, 45; Hall, *Hellenicity*, 9; E. Hobsbawm, ‘Ethnicity and nationalism in Europe today’, *Anthropology Today* 8.1 (1992) 4; Perlman, ‘Panhellenism, the Polis and Imperialism’, 4; Sayyid en Zac, ‘Political Analysis in a World without Foundations’, 258. Zie ook hoofdstuk I.

²¹ Deze polarisatie wordt in de secundaire literatuur geduid aan de hand van verscheidene termen c.q. concepten, zoals ‘*alterité*’ (Emmanuel Levinas), ‘*othering*’ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel; Edward Said) stereotypering (Eric Gruen, Paul Cartledge) en binaire opposities (Ferdinand de Saussure; Claude Lévi-Strauss).

is begrijpelijk dat in deze context de boeken I-IV reeds grondig onder de loep zijn genomen door (geraadpleegde) voorgaande onderzoeken betreffende etniciteit in de antieke wereld; derhalve zal ik mij hoofdzakelijk richten op boeken V-IX. Deze zijn mijns inziens, op een welbekende passage na, veelal buiten beschouwing gelaten en enigszins verwaarloosd.²² Men moet immers niet vergeten dat de *Historiai* geschreven zijn als een geheel; bovendien zijn de belangrijkste *eventus* van de Perzische Oorlogen juist in boeken V-IX beschreven.²³ In boek V wordt de Ionische opstand (499 v. Chr.) beschreven, evenals de bekende slag bij Marathon; de eerste ontwikkelingen in het verloop van de Perzische oorlogen welke later culmineerden in de uiteindelijke overwinning van ‘de Hellenen’ op ‘de barbaren’, beschreven in boek X. Ik verwacht uit deze boeken relevante passages te abstraheren die wellicht een nieuw licht doen schijnen op het academische discours aangaande antieke etniciteit in de *Historiai*.

Naast de *Historiai* bestaat mijn werkmateriaal uit secundaire literatuur. Moderne ‘klassiekers’, i.e. prominente sociaalwetenschappelijke en antropologische studies van theoretici zoals Eric Hobsbawm, Fredrik Barth en Benedict Anderson zullen betrokken worden, als ook oudheidhistorische studies van e.g. Jonathan Hall, Paul Cartledge en Erich Gruen die zich in hun werken preciseren op etniciteit in de oudheid. Het is nodig hierbij te vermelden dat ik me bewust ben van het gevaar in anachronisme te vervallen vanwege het gebruik van een aantal theorieën en begrippen die geënt zijn op structuren en ontwikkelingen in moderne samenlevingen.²⁴ Hoewel deze theorieën contextueel geen betrekking hebben op de oudheid, kunnen zij wel degelijk enige terminologische waarde hebben voor het begrijpen van vergelijkbare processen die zich reeds in de (traditioneel gesproken) klassiek-Griekse periode voordeden. Ik ben mij tevens bewust van de kritieken op deze theoretici en zal hun posities derhalve niet als onomstreden autoriteiten aanwenden, maar als ondersteunende leidraad. Om dergelijke ‘transhistorische’ ontwikkelingen begrijpelijk te maken voor de moderne lezer, is het effectief om vergelijkbare moderne begrippen te gebruiken (e.g. discours, primordialisme en instrumentalisme) die vervolgens in detail gedefinieerd en genuanceerd worden.

---

²² Deze bekende en vaak geciteerde passage wordt dan ook veelal uit zijn context gehaald. Het gaat hier over Hdt. 8.144, waarin een Athener een redevoering houdt waarbij hij de Spartanen (en alle andere Griekse volkeren) aanspoort mee te vechten in de strijd tegen de gemeenschappelijke vijand (de Perzen) en zaken (i.e. overeenkomsten) opsomt waarom juist zij geschikt zijn een werkende coalitie te vormen. Het feit dat slechts enkel deze passage uit boeken V-IX zeer vaak wordt geciteerd (en wel als ‘de definitie van Helleense etniciteit’), maar de rest van de betreffende boeken relatief weinig aandacht krijgen, geeft mijns inziens de indruk van pragmatisch en onvolledig onderzoek. E.g. Cartledge, *The Greeks*, 3; Walbank, ‘The Problem of Greek Nationality’, 47f. De indruk wordt bovendien gewekt dat de auteurs veelal zoeken naar universalistische kaders (die moderne concepten constitueren) om het verleden te onderzoeken, waardoor veel zaken over het hoofd worden gezien. Zo fundeert Hall zijn onderzoek op een ‘*universal working definition of ethnicity*’, wat mijns inziens een simplistische abstractie is dat afdoet aan de complexiteit van etniciteit in antieke samenlevingen. Zie: Hall, *Hellenicity*, 18.

²³ NB: dit betekent niet dat ik boeken I-IV geheel niet zal gebruiken in mijn onderzoek; slechts dat mijn focus zal liggen op de laatste vijf boeken.

²⁴ E.g. de termen ‘etniciteit’ en ‘discours’ zijn zelf pas ontstaan in de jaren zestig van de negentiende eeuw.

I Etniciteit in perspectief

ETNICITEIT SPEELT een essentiële rol in sociale interactie: het is van fundamentele invloed op het ontstaan van structuren in menselijke samenlevingen en gemeenschappen, zelfreflectie- en begrip, sociaalpolitieke debatten en internationale conflicten. Als onderwerp van continue discussie staat etniciteit sinds de jaren zestig van de negentiende eeuw hoog op de academische agenda.²⁵ Verscheidene disciplines, waaronder psychologie, sociologie, antropologie en geschiedenis zien het toenemende belang van etniciteit in mondiale ontwikkelingen zoals migratie, multiculturalisme en globalisatie.²⁶ Nieuwsberichten maken dagelijks melding van ‘etnisch conflict’ en de term ‘etniciteit’ wordt gemakkelijk in de mond genomen alsof het een vanzelfsprekend onmiskenbaar gegeven is, waardoor nieuwsberichten dagelijks melding maken van ‘etnisch conflict’.²⁷ In deze scriptie zal blijken dat etniciteit niet zo eenvoudig te duiden en toe te passen omdat het betrekking heeft op en gevormd wordt door gevoelens van zelfbewustzijn, dynamische groepsstructuren en complex gelaagde discoursen.

1.1 Paradigmata

*Social identity, or the self-concept is the total set of cognitions an individual has regarding who (s)he is. The self-concept thus subsumes the answers a person gives to the question “Who am I”? Social identities are those aspects of the self-concept which derive from the individuals’ knowledge of his/her membership in a social group (or groups) together with the value and emotional significance attached to that membership.*²⁸

Etniciteit is bovenal een aspect van een zelfbeeld en aldus een sociale identiteit. Volgens bovenstaande definitie van sociaal psycholoog Henri Tajfel wordt identiteit gevormd in groepsverband, waarbij leden van een bepaalde gemeenschap zichzelf een identiteit toedichten door zich te profileren als zijnde lid van die gemeenschap. Het is een sociale constructie waarbij leden van een groep zich beroepen op kenmerken die hen bij uitstek herkenbaar maken als groepslid en waardoor de grenzen van ‘de groep’ komen vast te staan. Etniciteit profileert zich onder de groepsleden omdat de identiteit van de gemeenschap of groep waarvan zij lid zijn sterker gedemarqueerd en gedefinieerd wordt. Hierbij worden

---

²⁵ M. Verkuyten, *The Social Psychology of Ethnic Identity* (New York 2005) 1. Reeds vanaf de achttiende eeuw (ten tijde van de Verlichting, de Romantiek en de opkomst van de natiestaten) begon men in de academische wereld aandacht te vestigen op de vorming van ‘etnische’ groepen. Zie: Hall, *Ethnic identity in Greek antiquity*, 1. De eerste die de term ‘etniciteit’ gebruikte was de Amerikaanse socioloog David Riesman (1953). Het woord stamt af van het Griekse *ethnos* c.q. *ethnikos* dat in het Engels in de veertiende tot aan de negentiende eeuw gebruikt werd voor raciale onderscheidingen. Zie: Eriksen, *Ethnicity and Nationalism*, 4.

²⁶ Verkuyten, *The Social Psychology of Ethnic Identity*, 1.

²⁷ Etniciteit is an sich een problematische categorisatie. Er wordt zo vaak gesproken over ‘etnisch conflict’, maar dit gaat voorbij aan het gegeven dat dit als zodanig geprofileerd wordt door een etnisch discours die het conflict weergeeft als ‘etnisch’. Dit wil dus niet per definitie zeggen dat we ook daadwerkelijk te maken hebben met een conflict dat ‘etnisch’ van aard is.

²⁸ H. Tajfel, *Human Groups and Social Categories* (Cambridge 1981) 255. Cf. socioloog Mark Freeman: ‘A social identity, then, is one kind of answer to the question “Who am I?” that is based on membership in a social group or category, together with its evaluative and affective connotations.’ Zie: M.A. Freeman, ‘Linking Self and Social Structure. A Psychological Perspective on Social Identity in Shri Lanka’, *Journal of Cross Cultural Psychology* 32 (2001) 292.

processen van insluiting en uitsluiting bestendig door externe invloeden en etnische discoursen.

Het academische discours betreffende etniciteit heeft het opkomen en ondergaan van enkele theoretische paradigmata gezien. De belangrijkste is de overgang van het essentialistisch-primordialisme naar een constructivistische of instrumentalistische benadering. Het primordialisme veronderstelt dat etniciteit c.q. groepsidentiteit een basaal en natuurlijk gegeven is (primordiaal), gefundeerd in karakteristieken zoals ras, bloedverwantschap of andere biologische kenmerken. Een groep die zich bijvoorbeeld ziet als etnisch Chinees beroept zich op hun raciale propriëteit; van hieruit wordt beredeneerd dat biologische c.q. genetische verwantschap ('bloedbanden') datgene is waar groepsbepalende gedragingen, uiterlijkheden en cultuurtrekken uit voortvloeien.²⁹ Hierbij wordt een ideologie van onontkoombare raciale zuiverheid verondersteld. Uit een primordialistische positie vloeit het essentialisme voort: het geloof dat elke entiteit (e.g. een etnische identiteit) invariabele en vaste eigenschappen kent die het wezenlijke *être* van zijn bestaan bepalen.³⁰ Om bij het bovengenoemde voorbeeld te blijven: de groep die zich als etnisch Chinees profileert, meent aldus dat de essentie van de betreffende groep, 'Chinees bloed' is. Genetische bepalingen zijn onveranderlijk; men kan niet zomaar Chinees worden. Door de etnische groep een primordiale biologische grondslag toe te dichten, krijgt het behoren tot die groep een essentialistische connotatie en wordt vervolgens het toetreden tot de groep sociaal gereguleerd en gecontroleerd.

De voorgaande denkwijze geniet in het huidige academische debat echter weinig aanzien en heeft plaats gemaakt voor de meer geraffineerde premisse waarin etniciteit beschouwd wordt als zijnde een (sociale) constructie. Hiermee wordt bedoeld dat, hoewel leden van een etnische groep zich beroepen op bepaalde gemeenschappelijke kenmerken (zoals taal, bloedverwantschap, geografische afkomst of religie), een etnische groep niets meer is dan een kunstmatige constructie waarbij dergelijke overeenkomsten gezien moeten worden als hebbende sociale relevantie en een specifieke sociale *functie*. Een denkrichting die hiermee correspondeert, is het instrumentalisme, dat uitgaat van de constructie van etniciteit ten behoeve van een politieke, dan wel economische agenda zoals sociaal filosoof Anthony Smith verwoordt: '*ethnicity then serves purposes other than the cultural goals which its spokesmen proclaim to be its raison d'être.*'³¹ Volgens Hall blijft een etnische groep met instrumentele motieven niet lang in stand, omdat het bestaan van de groep afhankelijk is van veranderlijke machtclaims en wedijverende belangengroepen.³²

De sociaalhistorici Eric Hobsbawm en Benedict Anderson zijn in het bijzonder van grote invloed geweest op de uitwerking van het constructivisme door etniciteit in termen van *inventions* en *imaginings* te omschrijven.³³ '*It is imagined,*' legt Anderson uit, '*because the*

---

²⁹ Zo tracht men culturele 'essenties' te creëren, die op deze wijze 'zuiver' (en dus onontkoombaar) worden gemaakt. Zie: G. Baumann, *The Multicultural Riddle. Rethinking National, Ethnic and Religious Identities* (Londen/New York 1999) 67. Cf. 'reïficatie' in hoofdstuk 1.2.

³⁰ Sayyid en Zac, 'Political Analysis in a World without Foundations', 251.

³¹ A.D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford 1986) 9.

³² Hall, *Ethnic identity in Greek antiquity*, 17.

³³ Hobsbawm, *The Invention of Tradition*; B. Anderson, *Imagined Communities* (Londen 1991).

*members of even the smallest nation will never know most of their fellow-members, meet them, or even hear of them, yet in the minds of each lives the image of their communion.*³⁴

Dat etniciteit *imagined* is, impliceert niet dat het een *imaginaire* constructie betreft, merkt socioloog Maykel Verkuyten op.³⁵ Erkenning van een etnische groep vereist rechtvaardiging; de claim op etniciteit en aldus het bestaan van de etnische categorie (groep) moet bewezen worden om overtuigend te zijn (zowel voor de groepsleden zelf als voor buitenstaanders). Hierbij zal de ‘*invention of tradition*’ niet genoeg zijn om geloofwaardigheid te betrachten, meent Verkuyten.³⁶ De kracht van overtuiging ligt in het herinterpreteren van *bestaande* en *gedeelde* geschiedenis in het licht van contemporaine omstandigheden en belangen, waardoor de mensen een andere bevredigendere kijk op de werkelijkheid wordt voorgehouden.

1.2 De werking van etniciteit

Hoewel het primordialisme als belangrijkste fundament van etniciteit geen geaccepteerde rol meer speelt in de academische wereld (sinds Hobsbawm en Anderson), is het primordialistisch-essentialistische denken nog sterk aanwezig in de beleving van leden van een etnische groep zelf.³⁷ Groepsleden ontwikkelen een bepaalde werkelijkheid over de onderliggende natuur c.q. essentie van een groep en hechten hier ideeën aan. Deze essentialistische denkwijze stimuleert de perceptie van een coherente eenheid en verschaft de groepsleden een samenhangende en gesimplificeerde werkelijkheid om de sociale wereld beter te begrijpen.³⁸ Het werkt echter sterk dogmatische vooroordelen in de hand (voor zowel groepsleden als buitenstaanders): mensen bevatten de realiteit middels sociaal geconstrueerde concepties die zij verbinden aan etniciteit. Dit proces wordt ‘reïficatie’ of ‘verdinging’ genoemd: het actief ‘werkelijk maken’ van iets dat niet bestaat, i.e. het construeren door middel van categorisatie en discoursen.³⁹ Hiermee wordt verondersteld dat men bijvoorbeeld een Nederlander is, wanneer de persoon er zelf van overtuigd is en gelooft dat hij een Nederlander is, zichzelf Nederlands noemt en zich aldus (al dan niet bewust) gedraagt op een manier die hem in zijn optiek Nederlands maakt. Etniciteit behelst een geconstrueerd idee, waardoor etnische identiteiten objectief gezien wellicht niet van elkaar te onderscheiden zijn,

---

³⁴ Anderson, *Imagined Communities*, 6. ‘In fact,’ voegt Anderson toe, ‘*all communities larger than primordial villages of face-to-face contact (and perhaps even these) are imagined.*’ Zie: *ibidem*, 6.

³⁵ Verkuyten, *The Social Psychology of Ethnic Identity*, 75. Hierdoor is een historische tekst als specificering een mooi onderzoeksobject betreffende etniciteit.

³⁶ *Ibidem*, 75.

³⁷ Baumann, *The Multicultural Riddle*, 64-67; E. Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford 1983) 13, 14; Verkuyten, *The Social Psychology of Ethnic Identity*, 126. Het standpunt van constructivisten c.q. instrumentalisten wordt veelal aangehangen door buitenstaanders van wie de identiteit niet in het bijzonder bedreigd wordt. Gellner (onder andere) betreft hierbij tevens het vergelijkbare onderscheid tussen een ‘*etic*’ perspectief (dat van een buitenstaander) in tegenstelling tot een ‘*emic*’ perspectief (dat van een ‘insider’). Zie: Gellner, *Nations and Nationalism*, 13, 14. Dit onderscheid is zeer waardegeladen: het ‘*etic*’ perspectief wordt al snel beschouwd als rationeel, afstandelijk en ‘objectief’ en aldus hoger gewaardeerd dan het ‘*emic*’ perspectief dat al snel af wordt gedaan als irrationeel en etnocentrisch. Zie: Hall, *Ethnic identity in Greek antiquity*, 18.

³⁸ Verkuyten, *The Social Psychology of Ethnic Identity*, 126.

³⁹ Baumann, *The Multicultural Riddle*, 64-67. Baumann verbindt reïficatie aan het feit dat etnische groepen culturele kenmerken verbinden aan (vermeende) biologische kenmerken.

maar in de menselijke beleving ontologisch gescheiden worden door reïficatie.⁴⁰ Etnische groepsvorming wordt zodoende gedreven door discours waarin bepaalde (etno)historische en/of cultuurdragende eigenaardigheden aangewend worden als beginselen van een etnische identiteit. Deze propriëteiten worden samen gevormd tot een categorie waar men beroep op doet, veelal wanneer de gehele groep (categorie) in zijn erkenning en dus in zijn bestaan bedreigd wordt.⁴¹

Veel aandacht is uitgegaan naar deze categorische claims (die hun uiting vinden in discoursen) die een etnische groep bij elkaar zouden houden. Anthony Smith geeft een opsomming van dergelijke typering en identiteit omheen worden geconstrueerd: een collectieve naam; gedeelde genealogieën (oorsprongsmythen), een gezamenlijke geschiedenis en een te onderscheiden cultuur; een bepaald gebied als referentiekader; en een zeker gevoel van solidariteit.⁴² Voor de oude Grieken, zou men deze typering op volgende wijze kunnen invullen. Ze profileerden zich allen onder een collectieve naam (iedere stadsstaat was op een eigen manier Helleens) en deelden veelal dezelfde oorsprongsmythen die bijvoorbeeld beschreven werden in Hesiodus' *Theogonie*. Tevens konden zij een claim doen op gezamenlijke voorouderlijke 'geschiedenis' (e.g. de *Ilias* van Homeros) en op gemeenschappelijke cultuuruitingen zoals de (Panhelleense) heiligdommen in Olympia en Delphi en bijbehorende festiviteiten. Als geografisch referentiekader kon men zich beroepen op het gebied waarbinnen de Griekse stadsstaten gelegen waren ('het centrum van de beschaving'). Echter, hoewel de theoretische kaders die Smith benoemt zeker toepasbaar zijn op antieke beschavingen, moet er niet per definitie van uitgegaan worden dat we vanzelfsprekend te maken hebben met een Helleense *etnische* constructie.

Een veel gemaakte veronderstelling is dat etnische groepen evenredig zijn aan culturele groepen; de categorie van gedeelde cultuur werd op zichzelf al gekwalificeerd als een etnische groep.⁴³ 'Cultuur' is immers een overkoepelende term, waarin zowel religie, als (etno)geschiedenis, als taal in wordt besloten. Antropoloog Fredrik Barth stelt echter dat cultuur niet als definiërende karakteristiek benoemd mag worden: etnische groepen zijn de *draggers* van cultuur, maar de 'culturele rugzak' is niet bepalend voor de etnische groep *an sich*.⁴⁴ Verschillende etnische groepen kunnen de door Smith benoemde attributen immers ook met elkaar delen, maar desalniettemin niet tot dezelfde *ethni* behoren. Antropoloog Michael Moerman onderschrijft dit en stelt dat (veronderstelde onderscheiden) cultuurtrekken *sui generis* niet gebonden zijn aan een specifieke groep, maar vaak groepsgrensoverschrijdend lijken. Hij illustreert dit met zijn antropologische onderzoek naar de Lue, een etnische groep in Thailand, waarbij Moerman een aantal individuen binnen deze groep vroeg naar typische karakteristieken die het 'Lue-zijn' zouden personifiëren. Het antwoord omvatte een

---

⁴⁰ Dit hangt samen met het eerder vermelde (voetnoot 36) onderscheid in een 'etic' en 'emic' perspectief (dat van een binnen- of buitenstaander). Zie: Gellner, *Nations and Nationalism*, 13, 14.

⁴¹ Hall, *Hellenicity*, 10.

⁴² Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, 20-30. In zijn boek gebruikt Smith niet het woord 'attributen', maar spreekt eerder van 'dimensies' van *ethnos*. Zie: ibidem, 20.

⁴³ Eriksen, *Ethnicity and Nationalism*, 34.

⁴⁴ Barth, 'Introduction' in: Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries*, 12.

opsomming van culturele trekken die zij met naburige bevolkingsgroepen deelden. Moerman ondervond verder dat de verschillende etnische groepen in dit gebied geen exclusief onderscheiden leefomgeving hadden, noch een onderscheiden taal, noch culturele of religieuze gebruiken, maar zich toch profileerden als verschillende etniciteiten.⁴⁵ Hij concludeerde hieruit dat een etnische identiteit niet per definitie onderscheiden of uitzonderlijke attributen behoeven te hebben: ‘*someone is Lue by virtue of believing and calling himself Lue and of acting in ways that validate his Lueness.*’ Zodoende kunnen twee groepen cultureel identiek zijn, maar zich toch profileren (reïficeren) als twee verschillende en *gedemarqueerde* etniciteiten.

Welke attributen als criteria worden aangewend kan per groep verschillen, maar ook per persoon en per situatie want, zoals Hall concludeert: ‘*ethnic identity is socially constructed and subjectively perceived.*’⁴⁶ Er kan dus gesteld worden dat er geen objectief bepalende criteria bestaan voor een etnische groep, omdat deze criteria subjectief gekleurd (en geselecteerd) worden. De ene persoon schrijft meer belang toe aan de gemeenschappelijkheid van taal, terwijl een ander (uit dezelfde groep) meer waarde hecht aan collectieve gebruiken of gezamenlijke religieuze gedragingen. Hall spreekt hierdoor niet van etnische *criteria* (eisen), maar van etnische *indicia* (suggestieve ‘*pointers*’): attributen die als categorische claim worden aangehaald (die in belangrijkheid per groepslid verschillen) zijn niet objectief definiërend en gefixeerd, maar vormen situationele indicaties van persoonlijke (etnische) criteria die worden gesteld.⁴⁷ In het proces van etniciteitvorming draait het aldus om welke *indicia* relevant zijn binnen welke sociale situaties; etnisch denken komt pas aan de oppervlakte wanneer het in een context van sociale interactie geactiveerd wordt.⁴⁸

1.3 Identiteit in dialoog

‘*The meaning of a sign arises out of its difference from other signs,*’ zo stelde linguïst Ferdinand de Saussure (1857-1913).⁴⁹ Hiermee bedoelde hij dat de identiteit van een teken (in de breedste zin) geen constante is, maar gevormd wordt door zijn relatie met andere tekens: het teken wordt gedefinieerd door zijn formele *verschillen* met andere tekens. Wij weten wat ‘kat’ betekent, door het contrast met andere woorden, zoals ‘hond’, ‘vis’ of ‘muis’. De identiteit c.q. betekenis van het teken wordt aldus niet intrinsiek, maar contextueel bepaald. Deze context bestaat door geaccepteerde conventies: De Saussure legt uit dat de cohesie tussen een woord (de betekenaar, ofwel de *signifiant*) en de betekenis ervan (het betekende c.q. mentale begrip; de *signifié*) volkomen irrationeel en arbitrair is.⁵⁰ Dat wij bij het fonetische woord ‘kat’ de mentale voorstelling van een kat inbeelden, is gebaseerd op taalconventies.

De tekentheorie van De Saussure is zeer invloedrijk geweest, waardoor zijn

---

⁴⁵ Voor het onderzoek van Moerman, zie: Eriksen, *Ethnicity and Nationalism. Anthropological*, 11, 12.

⁴⁶ Hall, *Ethnic identity in Greek antiquity*, 19.

⁴⁷ *Ibidem*, 21.

⁴⁸ Crielaard, ‘The Ionians in the Archaic period’, 39.

⁴⁹ Ferdinand de Saussure geciteerd in: Sayyid en Zac, ‘Political Analysis in a World without Foundations’ 249.

⁵⁰ Leezenberg en De Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, 168-170.

semiotische principes ook terug te vinden zijn in hedendaagse etnische studies. De gestelde voorwaarde voor etniciteit is dat er een minimum aan *interetnisch* contact is; etniciteit kan alleen bestaan (of geconstrueerd worden) als het in relatie (of sterker: in contrast) staat met *andere* etniciteiten. Het principe van *alterité* of *othering* werkt deze tendens verder uit door te stellen dat etniciteit het sterkst aanwezig is in het definiëren van een Ander.⁵¹ Men construeert een eigen identiteit door al dan niet bewust te betuigen dat de Ander iemand is die men zelf niet is: A = niet-B, ofwel: A is een niet-Ander en behoort tot de Wij-groep (de *in-group*), in tegenstelling tot de Zij-groep (de *out-group*) van de Ander. Dit proces van negatieve identificatie wordt ook wel uitgelegd in Levi-Strauss' termen van binaire opposities.⁵² Deze duiden op gepaarde tegenstellingen die (negatief) tegen elkaar worden gepolariseerd en elkaar op deze wijze definiëren en versterken; deze opposities zijn wederzijds uitsluitend want de Een kan de Ander niet zijn en vice versa.⁵³

Antropoloog Fredrik Barth bouwt hierop voort en onderschrijft de premisse dat de hoeveelheid interactie tussen A en B bepalend is voor de intensiteit van etnisch denken.⁵⁴ In zijn boek *Ethnic groups and boundaries* benadrukt hij het belang van etnische grenzen in de constructie van etniciteit. Bij het vormen van etniciteit vindt er een proces van afbakening plaats door categorische ascripties (i.e. attributen) die actoren zelf al dan niet bewust maken. Deze ascripties classificeren een persoon 'in terms of his basic, most general identity, presumptively determined by his origin and background.'⁵⁵ Hierbij is het niet van belang hoeveel culturele of ethnohistorische overeenkomsten de persoon vertoont met andere groepsleden, maar ligt de aandacht op die categorische claim die gemaakt wordt en op de *grens* die wordt getrokken tussen A en B: 'If they say they are A, in contrast to another cognate category B, they are willing to be treated and let their own behaviour be interpreted and judged as A's and not B's. In other words, they declare their allegiance to the shared culture of A's.'⁵⁶ Barth betoogt dus niet langer een interne benadering van etniciteit (cultuurgebonden en ethnohistorische categorieën), maar bekijkt de zaken vanuit een extern perspectief (categorieën als begrenzing en nadruk op het behoud van die grenzen). Historicus Michael Ignatieff onderschrijft zijn methodiek en bemerkt dat mensen eerder geneigd zijn de kleine verschillen tussen hen en een Ander te benadrukken dan de (wellicht grotere) overeenkomsten.⁵⁷ Hoe hechter de relatie en interactie tussen groepen is, hoe vijandiger hun houding naar elkaar toe wordt en dus hoe sterker de etnische grens tussen A en B wordt bevestigd. Uiteindelijk, om weer terug te komen bij De Saussure: hoe meer contrasten (en dus grenzen) benadrukt worden, hoe sterker groepen zichzelf definiëren. Identiteiten kunnen

---

⁵¹ Cartledge, *The Greeks*, 2. Cf. Thomas Eriksen: 'The first fact of ethnicity is the application of systematic distinctions between insiders and outsiders; between Us and Them. If no such principle exists there can be no ethnicity.' Zie: Eriksen, *Ethnicity and Nationalism*, 19.

⁵² Cartledge, *The Greeks*, 17.

⁵³ A = niet-B en B = niet-A.

⁵⁴ Barth, 'Introduction' in: Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries*, 9.

⁵⁵ Ibidem, 12.

⁵⁶ Ibidem, 15. Een dergelijke redenering (als ze zeggen dat ze A zijn, dan worden ze behandeld en gezien als A) wordt ook wel een 'etic category of ascription' genoemd. Zie: ibidem, 15.

⁵⁷ M. Ignatieff, *The Warrior's Honor* (Londen 1990) 48, 49. Deze tendens benoemt hij in Freuds termen 'narcissism of minor differences.' Zie: Ibidem, 49.

immers alleen bestaan in hun dialoog met een *ander*.

Ook op intern (binnen de *in-groep*) en individueel niveau kunnen dergelijke dialectische wisselwerkingen zich voordoen. Een essentiële invalshoek met betrekking tot identiteit binnen sociale netwerken wordt geboden door de identiteitstheorie. Deze theorie stelt dat mensen verschillende identiteitsrollen innemen. Deze worden in de identiteitstheorie verbonden aan gedragingen en emoties, waarmee de identiteit geuit wordt.⁵⁸ Tevens wordt er gesteld dat identiteiten hiërarchisch georganiseerd zijn in de conceptualisering van de vraag ‘wie ben ik?’ waarbij zaken als zelfwaarde en psychologisch welzijn een bepalende rol spelen in de rangschikking.⁵⁹ De identiteiten die de hoogste rang krijgen, spelen waarschijnlijk de grootste rol in iemands handelingen en reflecteren door die handelingen het beste iemands zelfbeeld.

Het aantal sociale relaties en de belangrijkheid van die relaties, die met een bepaalde identiteitsrol verbonden zijn, hebben ook invloed op de zichtbaarheid (*salience*) van die identiteit.⁶⁰ Dit gaat samen met de notie van toezegging (*commitment*): de mate van zichtbaarheid van een gegeven identiteit (in iemand handelen en gedragingen) wordt natuurlijk bepaald door de mate van toezegging aan die identiteitsrol. Toezegging, of *commitment*, wordt door Michael Hogg (et. al.) gedefinieerd als ‘*the degree to which the individual's relationships to particular others are dependent on being a given kind of person.*’⁶¹ *Commitment* correspondeert dus met de mate waarin iemand gezien en beoordeeld wilt worden in een bepaalde identiteitsrol *door anderen*: hoe een student door zijn docent gezien wil worden (e.g. ambitieus en hardwerkend in contrast met lui, ongemotiveerd of nalatig) kan tevens corresponderen met hoe een student door zijn medestudenten, werkgever, ouders en familieleden gezien wil worden. *Commitment* aan een bepaalde identiteitsrol is dus hoog als men weet dat veel van zijn belangrijke sociale relaties gegrond zijn op zijn inname van die identiteitsrol.⁶² *Commitment* kan dus beïnvloed worden door enerzijds de (groeps)omgeving of de maatschappij (en bijbehorende sociale verwachtingen) waarin men zich bevindt; anderzijds door het individuele belang aan het behouden van die identiteitsrol en daarmee het bewustzijn van het potentiële verlies van de sociale status die aan die rol verbonden is.

1.4 Etnische structuren in de oudheid

Differentiatieprocessen in de oudheid die veel lijken op mechanismen van etnisch denken (i.e. het denken in Wij en Zij) vormden reeds een belangrijke dimensie binnen het sociaal-politieke leven in het antieke Griekenland. Hoewel dit uiteraard nog niet onlosmakelijk verbonden werd met een concept van (Helleense) etniciteit, waren vergelijkbare sociale processen wel aanwezig. Eerder noemde ik etniciteit een ‘transhistorisch’ fenomeen vanwege de betrekking

---

⁵⁸ M.A. Hogg, D.J. Terry, en K.M. White, ‘A Tale of Two Theories. A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory’, *Social Psychology Quarterly* 58.4 (1995) 257.

⁵⁹ Hogg, Terry, White, ‘A Tale of Two Theories’, 257.

⁶⁰ *Ibidem*, 258.

⁶¹ *Ibidem*, 258.

⁶² *Ibidem*, 259.

op universele denkpatronen die niet historisch, maar ontologisch gebonden zijn aan het mens-zijn.⁶³ Een lichte nuance is hier op zijn plaats. Ik ben van mening dat men dergelijke identiteiten in de oudheid niet mag benoemen als ‘ethniciteiten’, omdat deze term in een hedendaagse sociaalpolitieke context gevormd is en het aldus niet los gezien kan worden van die contemporaine context en bijbehorende connotaties. Echter, de *processen* en basisprincipes die de hoofdrol spelen in het construeren van een etnische identiteit (een etnische groep, dus een ethniciteit) acht ik wel transhistorisch.⁶⁴ Het moderne concept ‘ethniciteit’ is te rigoureuus en anachronistisch, maar de ontologische dynamiek die daaraan ten grondslag ligt is van alle tijden. Hierdoor kan men wel spreken van *etnische structuren* of *etnisch denken* in de oudheid; dit biedt meer ruimte voor contextuele nuanceringen in een dergelijk comparatief onderzoek.⁶⁵

Het concept ‘ethniciteit’ kan dus bruikbaar zijn om het verleden te analyseren, mits men in acht neemt dat uitsluitend de *processen* die culminereren in wat men vandaag de dag ethniciteit noemt, te vergelijken zijn. In bovenstaande subhoofdstukken is duidelijk geworden dat ethniciteit geen statische en feitelijke (biologisch c.q. genetische) essentie behelst (hoewel dit wel zo kan voorkomen in de beleving van groepsleden), maar juist een subjectieve dynamische sociaal-culturele constructie is, een structuur die hoofdzakelijk gevormd wordt door een discours over de Zelf en Ander. Etnisch denken is niet altijd aanwezig, maar wordt pas prominent gemaakt (geactiveerd) onder bepaalde omstandigheden. Hierdoor zijn groepsidentiteiten, en nog belangrijker, de grenzen van die identiteiten constant in verandering, afhankelijk van de noodzaak van de situatie.

Volgens oudheidshistorici Ton Derks en Nico Roymans werden ‘etnische gemeenschappen’ in de klassieke oudheid gecultiveerd door veranderende machtsdynamieken: imperia, oorlogen en veroveringen.⁶⁶ Volkeren werden opgebroken of bij elkaar gevoegd; in contact met anderen (zowel in de gebieden, als bij nieuwe grenzen) werd bewustzijn over de eigen identiteit gestimuleerd en konden nieuwe vormen van zelfdefiniëring ontwikkeld worden. Met betrekking tot groeps- en identiteitsvorming in de oudheid hebben we zodoende te maken met geheel andere sociaal-politieke structuren. Er waren toentertijd nog geen nationale grenzen en er was nog geen sprake van een verenigd Griekenland, maar van versnipperde gebieden van stadstaten in een niet-Griekse wereld, waarbij iedere polis Helleens was op zijn eigen manier.⁶⁷

Het idee van een ‘Helleense’ identiteit werd volgens Hall in de achtste eeuw

---

⁶³ I.e. het hebben van een identiteit, het voelen van emoties en de neiging tot categoriseren of simplificeren.

⁶⁴ Dit kan vergeleken worden met het woord ‘perspectivistisch’. Hoewel ‘perspectief’ (i.e. de suggestie van diepte door het gebruik van verdwijnpunten) pas werd uitgevonden in de Renaissance, was een vergelijkbaar concept van perspectief wel bekend in eerdere tijden. De suggestie van ruimtelijkheid en diepte werd bewerkstelligd door objecten voor andere objecten te plaatsen, waarbij geen verdwijnpunten werden gebruikt maar wel dieptelijnen. Dit noemen we conventioneel perspectivistisch, om het onderscheid met de term uit de Renaissance te duiden.

⁶⁵ ‘Bijbehorende contemporaine connotaties’: het gevoel te behoren tot een natie speelt hierbij bijvoorbeeld een grote rol, terwijl in de oudheid geen gefixeerde grenzen en naties bestonden.

⁶⁶ Derks en Roymans, ‘Introduction’, in: Derks en Roymans (ed.), *Ethnic constructs in Antiquity*, 4. Cf. Hall, *Hellenicity*, 10.

⁶⁷ Finley, ‘The Ancient Greeks and Their Nation’, 255.

gestimuleerd als resultaat van koloniale expedities.⁶⁸ Dit gevoel van zelfbewustzijn werd aanvankelijk (in de zesde eeuw v. Chr.) in biologische termen geformuleerd.⁶⁹ De Helleense identiteit was echter niet overkoepelend, maar werd per regiogroep gevormd. Deze primordiaal geconstrueerde groepen (zoals de Achaïai en de Doriërs), gedreven door gelijkenissen en overeenkomsten, werden door (fictieve) genealogische tradities gevormd.⁷⁰ De mythen die zij vormden waren doordrongen met dergelijke tradities die door de tijd heen veranderden, afhankelijk van respectievelijke functies (bijvoorbeeld om assimilatie of juist differentiatie met andere groepen in hun idee van identiteit te verweven).⁷¹

Hans-Joachim Gehrke benadrukt hierbij het belang van ‘*intentional history*’ in het onderzoeken van etnische structuren in de oudheid. Volgens hem wordt etnisch denken altijd verbonden met, en gevormd door geschiedenis en historische *tradities*: ‘*tales are told, myths are formed and traditions are invented.*’⁷² Ook in de oudheid waren processen van reïficatie aanwezig; legenden die spraken over aloude (vaak mythische) voorouders en genealogieën vormden de contemporaine ontstaanswerkelijkheid en zouden zo bepaalde etnische groepen constitueren. Voorouders stamden veelal af van goden en helden; gezien de Griekse stadstaten eenzelfde pantheon hanteerden, hadden dergelijke reïficaties een zeer basaal gemeenschappelijk identiteitsgevoel tot gevolg. Deze geconstrueerde identiteitsgroepen werden gesterkt door middel van prestige (overwinningen in de oorlog) en literair parallellisme met mythische *eventus*. Belangrijke historische prestaties en gebeurtenissen werden bijvoorbeeld veelal gemythologiseerd; mythen werden dan hergebruikt en in een andere (contemporaine) context geplaatst, waardoor het historische moment grootser en roemrijker werd herdacht (in geïdealiseerde vorm). Na het proces van reciterende herinterpretatie van de geschiedenis (onderhevig aan de veranderende politieke sociale context) zou de gebeurtenis een nieuwe transcendentale betekenis in de herinnering van de bevolking krijgen: ‘*memory is to be ritualised.*’⁷³ Deze herinnering speelde aldus een belangrijke rol in de vorming van de contemporaine identiteit.

Niet alleen historische conventies, maar ook religieuze tradities hadden een bindende werking op een gemeenschappelijke identiteit. De goden en hun relatie met de mens was niet weg te denken in de antieke samenleving, waardoor religie een onmiskenbaar fundament was waarop de identiteit van de polis (of regio) en haar inwoners gestalte nam. Hoewel iedere polis (of regio) veelal een voorkeur had voor een of enkele godheden, eigen mythes en een eigen religieuze kalender hanteerden, bestonden onder de stadsstaten dermate veel religieuze overeenkomsten en overlappingsen dat men van een overkoepelende Griekse religie kan spreken. Alle stadsstaten erkenden hetzelfde pantheon en deelden dezelfde basale religieuze gebruiken.

---

⁶⁸ Hall, *Hellenicity*, 6.

⁶⁹ Ibidem, xiii.

⁷⁰ Ibidem, 170, 171, 179.

⁷¹ Ibidem, 2. Cf. boven: ‘erkenning van een etnische groep vereist rechtvaardiging; (...) de kracht van overtuiging ligt in het herinterpreteren van *bestaande* geschiedenis in het licht van contemporaine omstandigheden en belangen, waardoor de mensen een andere bevredigendere kijk op de zaken wordt aangeboden.’ Zie: Verkuyten, *The Social Psychology of Ethnic Identity*, 75.

⁷² Gehrke, ‘From Athenian identity to European ethnicity’, 85.

⁷³ Ibidem, 97.

Vanaf de achtste eeuw v. Chr. begon men gemonumentaliseerde tempels te bouwen en breidden de heiligdommen zich uit.⁷⁴ Heiligdommen speelden een belangrijke rol in de manifestatie van de identiteit van de polis of regio: hier vonden niet alleen gezamenlijke offers plaats, maar deelde men ook in offermaaltijden, festiviteiten, raadpleging aan de goden en markt- en cultuurevenementen.⁷⁵ Hetzelfde vond ook op grotere schaal plaats in Panhelleense heiligdommen, waar Grieken uit verschillende regio's en stadsstaten bijeenkwamen om te delen in culturele gebruiken, gezamenlijk te participeren in de Panhelleense festivals, of het Delphische orakel te raadplegen.⁷⁶ De vier Panhelleense heiligdommen waren gelegen te Olympia, Delphi, Korinthe en Nemea; deze heiligdommen stonden niet onder het gezag van een bepaalde polis of regio, maar werden erkend als neutraal grondgebied.⁷⁷ De hier georganiseerde activiteiten en festiviteiten zoals atletische en muzikale wedstrijden (e.g. de Pythische Spelen in Delphi of de Isthmische Spelen in Korinthe) waren openbaar voor alle Grieken en droegen bij aan het bewustzijn van een (culturele) eenheid onder de Griekse stadsstaten. Daar in het bijzonder kwam de agonale (rivaliserende) mentaliteit van de Grieken tot uitdrukking: in de Panhelleense wedstrijden konden de Grieken met elkaar wedijveren om prestige, roem en eer te vergaren, in naam van de polis of van zichzelf.⁷⁸ Hoewel de Panhelleense heiligdommen aldus een karakter van (culturele) eenheid uitdroegen, boden dergelijke festiviteiten tevens de gelegenheid bij uitstek om de regionale- of polisidentiteit uit te dragen, door bijvoorbeeld de stadsstaat te vertegenwoordigen in de Spelen of prestigieuze giften tentoon te stellen in de schathuizen op de Panhelleense grond.⁷⁹

In de vijfde eeuw v. Chr. werd de tendens om de constructie van identiteitsgroepen in culturele termen uit te drukken sterker.⁸⁰ Met name het belang van taal in de primordiale 'etnische' constructies wordt in de secundaire literatuur sterk benadrukt. 'De Griekse wereld' werd volgens archeoloog John Davies bij elkaar gehouden door linguïstische verwantschappen.⁸¹ Er bestonden vier grote dialectgroepen: Attisch-Ionisch, Arkadisch-Cypriotisch, Aiolisch en Dorisch.⁸² Het Attisch-Ionisch en het Dorisch waren volgens Davies de pan-Griekse taalidiomen; de gehele 'Griekse wereld' kon deze dialecten spreken. Volgens archeoloog Jan-Paul Crielaard profileerden deze taalgroepen zich als primordiale etnische

⁷⁴ J. Pedley, *Sanctuaries and the Sacred in the Ancient Greek World* (New York 2006) 30. De periode voor de achtste eeuw v. Chr. was een tijd van koningen, paleizen en een redistributie economie. Rituele offers vonden plaats in het paleis van de koning, evenals de bijbehorende offermaaltijden. Met de opkomst van de polis, zou de tempel waarschijnlijk een vervangende structuur gevormd hebben: in plaats van eerbied tonen aan één leider (de koning), waren alle leiders (aristocratische families) gelijkwaardig ondergeschikt aan de goden. Het is voor te stellen dat dit grote invloed had op het gevoel van een gemeenschappelijke identiteit.

⁷⁵ Pedley, *Sanctuaries and the Sacred*, 10, 11.

⁷⁶ De term Panhelleens bestaat uit het woord $\pi\acute{\alpha}\varsigma$, $\pi\acute{\alpha}\sigma\acute{\alpha}$, $\pi\acute{\alpha}\nu$ (geheel, al) en het woord Ἑλλην (Griek). De Panhelleense heiligdommen boden aldus een platform voor alle Grieken.

⁷⁷ Pedley, *Sanctuaries and the Sacred*, 40.

⁷⁸ Ibidem, 134.

⁷⁹ E.g. het rijkversierde Siphnische schathuis of het schathuis van Athene, beide in het heiligdom van Apollo te Delphi gelegen.

⁸⁰ Hall, *Hellenicity*, 7, 8.

⁸¹ J.K. Davies, 'Greece after the Persian Wars.' in: D.M. Lewis, J. Boardman, J.K. Davies en M. Ostwald (ed.), *The Cambridge Ancient History* 5 (1992) 15-33. *Cambridge Histories Online* (versie 3 januari 2011): http://histories.cambridge.org/uid=282/extract?id=chol9780521233477_CHOL9780521233477A003 (10 maart 2011) 15.

⁸² Davies, 'Greece after the Persian Wars', 15.

entiteiten. Taaldialecten werden echter ook gebruikt buiten de context van etnische ascriptie: zo werd het Ionische idioom conventioneel gebruikt voor specifiek poëtische, filosofische en literaire genres, ongeacht de identiteit van de auteur.⁸³

Volgens oudheidshistoricus Paul Cartledge veranderde de boven beschreven manier van etnisch denken in de loop van de laat vijfde en vierde eeuw v. Chr., waarbij de nadruk niet zozeer kwam te liggen op interne, primordiale verwantschappen, maar juist op de conceptualisering van en polarisering met een etnische Ander.⁸⁴ Deze Ander behoefde niet noodzakelijk eenduidig te zijn, maar kon ook een pluraliteit aan Anderen zijn; de Grieken noemden deze anderen simpelweg ‘barbaren’.⁸⁵ Dit kwam voort uit het heersende wereldbeeld, waarbij Griekenland werd voorgesteld als het centrum van de wereld; hoe verder men zich van dit middelpunt bevond, hoe vreemder en barbaarser (i.e. niet aan de Grieken bekend) het volk en bijbehorende gebruiken waren.⁸⁶ De barbaren, woonachtig in de uithoeken van de aarde, zouden in alle opzichten het tegendeel zijn van de beschaafde ‘normale’ (i.e. Helleense) volkeren van het centrum.⁸⁷ Een sprekend voorbeeld hiervan dient zich aan in boek II van de *Historiai* waarin de Egyptenaren worden beschreven. Herodotos zegt hierover dat de Egyptische *nomoi* exact het tegenovergestelde van de ‘normale praktijken van de mens’ (i.e. Helleense praktijken) lijken te zijn: ‘*for instance,*’ legt hij uit,

*women attend market and are employed in trade, while men stay at home and do the weaving. In weaving the normal way is to work the threads of the weft upwards but the Egyptians work them downwards. Men in Egypt carry loads on their heads, women on their shoulders; women pass water standing up, men sitting down. To ease themselves they go indoors, but eat outside in the streets, on the theory that what is unseemly but necessary should be done in private, and what is not unseemly should be done openly.*⁸⁸

Zo weidt Herodotos nog enkele zinnen uit over de vreemde, antithetische praktijken der Egyptenaren (barbaren). In zijn boek *The Greeks. A Portrait of Self and Others* betoogt Paul Cartledge dergelijke polariserende tendensen in de Griekse zelfdefiniëring en stelt dat de oude Grieken de gehele mensheid verdeelden in twee antithetische categorieën: ‘*The Greek-barbarian antithesis is a strictly polar dichotomy, being not just contradictory but jointly*

---

⁸³ Crielaard, ‘The Ionians in the Archaic period’, 45.

⁸⁴ Cartledge, *The Greeks*, 13. Ook Hall beschrijft deze verandering van houding. Zie: Hall, *Hellenicity*, 175.

⁸⁵ Het woord ‘barbaar’ is afgeleid van het Griekse ‘*barbaros*’, wat in de archaische tijd een uitsluitend linguïstische connotatie had. Homeros gebruikt dit woord voor het eerst als onomatopée om de vreemd klinkende taal van de Kariërs (‘*barbar*’) te duiden. Door de tijd heen veranderden de connotaties bij het woord ‘barbaar’ en werd hier vanaf ca. de vijfde eeuw een niet-Helleen mee bedoelt. Zie: Hall, *Ethnic identity in Greek antiquity*, 45.

⁸⁶ Om precies te zijn werd Delphi gezien als het werkelijke middelpunt (ὀμφαλός, of: navel) van de aarde. De mythe verhaalt over Zeus die twee adelaars van de uitersten van de wereld (het oosten en het westen) naar elkaar liet toevliegen. Het exacte punt waar zij samenkwamen lag recht boven Delphi. Zie: M.P.O. Morford en R.J. Lenardon, *Classical Mythology* (Oxford 2007) 243. NB: ‘Griekenland’ wordt hier gebruikt als geografische aanduiding voor de stadsstaten op het Griekse vasteland. Hiermee bedoel ik dus *niet* een Griekenland als een gevestigde consistente entiteit c.q. staat.

⁸⁷ J. Lendering, ‘Egyptian customs in Herodotus, the Histories 2.35-36’ (versie 12 mei 2011), <http://www.livius.org/he-hg/herodotus/hist10.html> (20 mei 2011).

⁸⁸ Lendering, ‘Egyptian customs in Herodotus’.

*exhaustive and mutually exclusive. Greeks + barbarians = all humankind.*⁸⁹ Het Helleens-zijn impliceerde volgens deze definitie dat men geen barbaar was c.q. geen barbaarse praktijken uitvoerde.⁹⁰ Volgens Cartledge was een dergelijk denken in polaire dichotomieën inherent aan de cultuur en mentaliteit van de Grieken. De boven geciteerde passage vertelt ons zodoende meer over hoe Herodotos zijn Hellenen afschilderde, dan over hoe de Egyptenaren daadwerkelijk waren.

Het spreken in termen van tegenpolen en antithesen veronderstelt echter grote mate van ideologische homogeniteit van de ene partij ten opzichte van de andere partij, waarbij zwart-wit denken (of ‘hokjesdenken’) sterk in de hand wordt gewerkt. Belangrijke regionale verschillen, als ook dynamische verhoudingen met betrekking tot politiek, taal en cultuur, worden daarbij buiten beschouwing gelaten of gesimplificeerd. Aansluitend op de identiteitstheorie die stelt dat mensen verschillende identiteitsrollen innemen, benadrukt archeoloog Tonio Hölscher de bipolaire structuur van Helleense identiteit ten tijde van de Perzische Oorlogen, en spreekt van twee deels conflicterende identiteiten: een Panhelleense identiteit (waarbij men zich voornamelijk afzette tegen ‘de barbaren’) en een polisidentiteit (waarbij men vooral wedijverde met andere poleis).⁹¹ Crielaard sluit zich hierbij aan en stelt dat de lokale identiteit de belangrijkste vorm van collectieve identiteit was: regionaal belang had prioriteit boven overkoepelende Helleense eenheid. Zoals oudheidshistoricus Dick Whittaker het mooi verwoordt: ‘*Greeks had many different loyalties, of which being a Hellene was only one, and usually less important than loyalty to family, village, polis or to wider ethnic groups (such as Arcadians). Context was all important as to which label was claimed.*’⁹² Groepsclassificatie kon dus op verschillende niveaus van sociale organisatie worden geuit. Hall spreekt daarom niet van een ‘collectieve Helleense identiteit’, maar van een pluraliteit aan ‘intrahelleense identiteiten’.⁹³ Hij noemt dit ook wel ‘genestelde etniciteit’: een inwoner van Sparta kon zich zowel de Spartaanse (polis) of Dorische (regionale) ‘eticiteit’ toedichten, als ook een Griekse (pan-Helleense) identiteit aanmeten.⁹⁴ Eriksen onderschrijft dit en zegt dat individuen variërende sociale statussen en mogelijke identiteiten kunnen hebben.⁹⁵ Volgens hem moet men zich bij het onderzoeken van ‘etnische’ identiteiten niet op de inhoudelijke kenmerken van deze sociale categorieën richten, maar op de omstandigheden waarin de betreffende identiteit relevant werd *gemaakt*.⁹⁶ Met betrekking tot een dergelijke identiteitstheoretische inslag wordt in onderstaande analyse van de *Historiai* wordt aldus niet gelet op de uiting van etnische structuren, maar op onderliggende motieven, doelen en sociale functies van identiteiten.

---

⁸⁹ Cartledge, *The Greeks*, 11.

⁹⁰ Ibidem, 11.

⁹¹ Hölscher, ‘Images and Political Identity’, 158, 163.

⁹² Dick Whittaker geciteerd in: Derks en Roymans, ‘Introduction’, in: Derks en Roymans (ed.), *Ethnic constructs in Antiquity*, 6.

⁹³ Hall, *Hellenicity*, xiii.

⁹⁴ Ibidem, xii.

⁹⁵ Eriksen, *Ethnicity and Nationalism*, 31.

⁹⁶ Ibidem, 94. Hij noemt het onderzoeksobject dan ook ‘*ethnohistory*’.

II Etnische structuren in de *Historiai*

“*Ἡροδότου Ἀλικαρνησέως ἱστορίας ἀπόδεξις ἦδε, ὡς μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται, μήτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά, τὰ μὲν Ἕλλησι τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα ἀκλεᾶ γένηται, τὰ τε ἄλλα καὶ δι’ ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι.*”

*What Herodotus the Halicarnassian has learnt by inquiry is here set forth: in order that so the memory of the past may not be blotted out from among men by time, and that great and marvelous deeds done by Greeks and foreigners and especially the reason why they warred against each other may not lack renown.*⁹⁷

IN DEZE BEWOORDINGEN luidde Herodotos zijn geschiedschrijving over de Perzische Oorlogen in: opdat men niet zou vergeten waarom deze strijd tussen Grieken en barbaren had plaatsgevonden. In de veronderstelde dialectiek van Herodotos lijkt het door deze woorden noodzakelijk de natuur van de barbaren en de ontwikkeling van het Perzische Rijk te beschrijven om te begrijpen waarom deze onvermijdelijk in botsing kwam met de Grieken. Hoewel in het openingscitaat duidelijk wordt dat Herodotos een objectieve geschiedschrijving beoogde te presenteren, lijkt zijn werk al dan niet bewust gekleurd door een dergelijk dialectisch denken: de natuur van de barbaren (‘anderen’) wordt voorgesteld als in dialoog zijnde met die van de Grieken, waardoor tussen de regels door een wederzijds afhankelijk proces van groepsategorisering, -insluiting en -uitsluiting plaatsvindt.⁹⁸ Hierbij moet echter worden opgemerkt dat Herodotos lang niet zo eenduidig en consistent was in zijn dialectische c.q. antithetische beschrijvingen. In dit hoofdstuk zal niet ingegaan worden op de etnografische uitweidingen (waarmee de barbaren en de ontwikkeling naar de Perzische Oorlogen toe wordt beschreven; boek I-IV), maar wordt er geconcentreerd op de ideologische constructie van identiteit in de context van gebeurtenissen van de Perzische Oorlogen.

2.1 Historische achtergrond

De concrete beschrijving van gebeurtenissen begint in boek V, waarin de prelude van de Perzische Oorlogen ter sprake komt: de Ionische opstand. In 499 kwamen de Ionische stadstaten in Klein-Azië onder leiding van Milete in verzet tegen het Perzische Rijk, na decennia lang onbewogen onderworpen te zijn geweest.⁹⁹ Hoewel de opstand gepropageerd

⁹⁷ Hdt. 1.1. NB: A.D. Godley die deze vertaling heeft gemaakt kiest voor de minder beladen vertaling ‘foreigners’ in plaats van ‘barbarians’ naar de letterlijke vertaling van het woord ‘βαρβάροι’.

⁹⁸ Wederzijds afhankelijk: hiermee wordt bedoeld dat een identiteit wordt gevormd door negatieve identificatie, de Grieken definieerden zich bijvoorbeeld door middel van definities die zij gaven aan niet-Grieken (en daardoor dus hun eigen normen en identiteit onbewust uitvullen). Herodotos en objectieve geschiedschrijving: in passage 1.1 stelt Herodotos namelijk dat hij de grote en bewonderenswaardige daden van *beide* volkeren wil redden van de vergetelheid. Hiermee profileert hij zich expliciet als onpartijdige verteller, vergelijkbaar met Homeros (ca. 800-750 v. Chr.) in zijn epos de *Ilias*, waarin het leed van zowel de Grieken als de Trojanen onder de aandacht worden gebracht.

⁹⁹ Vanaf hier zullen alle genoemde jaartallen voor Christus zijn, tenzij anders aangegeven.

werd als een vrijheidsstrijd, had de aanleiding tot de revolte te maken met persoonlijke verwickelingen van twee Miletische tirannen, Histiaios en Aristagoras van Milete, met Artaphernes, de broer van Perzische koning Dareios.¹⁰⁰ Daarnaast bestonden blijkbaar reeds langer gevoelens van onvrede onder de Ionische poleis: onder het mom de Ionische vrijheid te reclameren kregen Histiaios en Aristagoras ook deze in hun opstand mee. Tevens lieten de tirannen boodschappers sturen naar Griekenland om hulp te vergaren, waarbij nadrukkelijk werd ingespeeld op een gedeelde identiteit.¹⁰¹ Aristagoras wist met geveinsde woorden de Atheners voor zijn zaak te winnen, toen hij betoogde dat de Miletiers oorspronkelijk Atheense kolonisten waren en hij aldus een claim legde op een vermeende gedeelde afkomst. Aristagoras probeerde dus onder valse voorwendselen hulp van zowel Ionische stadsstaten als van het Griekse vasteland te krijgen, en gebruikte de Ionische opstand en aloude gemeenschappelijke banden als mechanisme om de Grieken hem hun steun te doen beloven.¹⁰² Athene en Eretria waren uiteindelijk de enige stadstaten die bereid waren hulp te bieden: zij zonden twintig Atheense en vijf Eretrische schepen.¹⁰³ Het gelukte hen tezamen de Lydische hoofdstad Sardis waar Artaphernes zetelde te bereiken, en de stad af te branden.¹⁰⁴ De Atheners trokken zich snel weer terug naar het vasteland van Griekenland, waarna de Ioniërs er alleen voor stonden. Hoewel de revolte zich naar meerdere Ionische provincies uitbreidde, eindigde de opstand in een mislukking en werd in 494 neergeslagen door de Perzen in de slag bij Lade.¹⁰⁵ De Ionische gebieden werden terugveroverd en kwamen weer onder Perzische heerschappij te staan.¹⁰⁶

In 492 besloot Dareios een campagne naar Griekenland te initiëren onder het voorwendsel wraak te nemen op de Atheners en Eretriërs voor het steunen van de opstand.¹⁰⁷ Spoedig bleek dat Dareios het niet alleen op Athene had voorzien, maar erop uit was om heel Griekenland te onderwerpen.¹⁰⁸ Voordat hij met zijn leger het Griekse vasteland binnentrok,

¹⁰⁰ Aristagoras van Miletos, de neef van Histiaios, had de ambitie het eiland Naxos te veroveren, en benaderde hiervoor Artaphernes om diens toestemming, financiering en militaire steun te verkrijgen. Aristagoras' expeditie mislukte echter en de tiran stond hierdoor in grote schuld bij de Perzen. De Miletier, wetende dat hij zijn machtspositie als (door de Perzen aangewezen) tiran van Miletie zou gaan verliezen, besloot tot een algehele opstand tegen koning Dareios en riep andere Ionische stadstaten op zich daarbij aan te sluiten, onder het voorwendsel de Ionische vrijheid terug te winnen. Zie: Hdt. 5.23-38.

¹⁰¹ Voor Miletische gezanten naar Sparta, zie: Hdt. 5.49-51. De Spartanen waren echter niet bereid hulp te bieden wegens de lange duur van de tocht (drie maanden) naar de Lydische hoofdstad Sardis waar Artaphernes zetelde. Bovendien zouden ze in een sterke minderheid zijn tegen de overmacht van de Perzen. Voor Miletische gezanten naar Athene, zie: Hdt. 5.55-97. De Eretriërs stuurden tevens vijf schepen, hoewel dit gebeurde omdat zij nog bij de Miletiers in het krijt stonden. Zie: Hdt. 5.99.

¹⁰² Passage 5.97 laat duidelijk naar voren komen dat Aristagoras dubbeltonig heeft gesproken: *'Truly it would seem that it is easier to deceive many than one; for he could not deceive Cleomenes of Lacedaemon, one single man, but thirty thousand Athenians he could.'*

¹⁰³ Hdt. 5.55-96.

¹⁰⁴ Hdt. 5.99-102.

¹⁰⁵ Voor verspreiding van de revolte, zie: Hdt. 5.103, 104; voor de slag bij Lade, zie: Hdt. 6.11-17; voor de val van Miletos, zie: Hdt. 6.18-21.

¹⁰⁶ Hdt. 6.25-32.

¹⁰⁷ Hdt. 43-45. In Hdt. 6.44 wordt duidelijk dat hun onderneming niet alleen tegen Athene en Eretria was gericht, maar doelde op de onderwerping van heel Hellas. De bestraffing van Athene en Eretria was voor hen een rechtvaardig Griekenland binnen te vallen en om tegen heel Hellas ten strijde te trekken.

¹⁰⁸ Hdt. 7.138: *'the professed intent of the king's march was to attack Athens, but in truth all Hellas was his aim.'* De focus lijkt echter wel grotendeels op Athene te blijven liggen. Later weet Xerxes Athene plat te branden, waarna hij claimt toch succesvol te zijn geweest in zijn campagne, ondanks de latere nederlaag in de

had Dareios zijn afgevaardigden vooruit gestuurd om ‘water en aarde’ (i.e. onderwerping) van de Griekse poleis te eisen.¹⁰⁹ De Atheners waren de eersten die zich daartegen in opstand kwamen en vroegen daarbij hulp aan de Spartanen.¹¹⁰ Deze kwam echter te laat, en de Atheners wisten (met behulp van de Plataiers) een roemrijke overwinning voor zichzelf te behalen in de slag bij Marathon.¹¹¹

Tien jaar later besloot Xerxes, de opvolger van Dareios, tot een tweede invasie van Griekenland en stuurde weer afgezanten vooruit, deze keer met de boodschap een militair verdrag te sluiten (dit hield echter praktisch hetzelfde in als onderwerping aan de koning).¹¹² De Atheners en hun bondgenoten stuurden op hun beurt bodes door Griekenland om de poleis te manen een Griekse coalitie tegen de Perzische vijand te vormen.¹¹³ Deze keer wisten ze een grotere alliantie ten velde te brengen, onder wie ook de Spartanen.¹¹⁴ De meeste stadstaten namen echter een neutrale positie in of onderwierpen zich al dan niet vrijwillig aan de Perzische koning. Nadat zij de Hellespont waren overgestoken, trokken de Perzen met een massief leger door Macedonië en Thessalië (bondgenoten van Perzië) Griekenland binnen.¹¹⁵ Onder de Griekse alliantie heerste er grote verdeeldheid over de locatie waar zij de Perzen zouden bevechten. Zo geschiedde het dat het ene deel van de coalitie naar de Isthmus van Korinthe vertrok en een ander deel vlakbij de Attische kust bleef.¹¹⁶ In 480 wisten de Atheners en hun bondgenoten (wederom) een grootse overwinning te behalen in de zeeslag bij Salamis, waarna de uiteindelijke triomf van de oorlogen datzelfde jaar werd behaald door de Spartanen in de slag bij Plataia.¹¹⁷

De overwinning en het verdrijven van de Perzische vijand leek bij de Griekse stadstaten een hoge mate van zelfbewustzijn en zelfbevestiging te bewerkstelligen. Door de agonistische mentaliteit van de Grieken werd er veel waarde gehecht aan overwinningen, grootse (in dit geval militaire) prestaties en superioriteit over anderen. Het feit dat de Griekse alliantie in staat was de geduchte Perzische overmacht te verslaan en te verdrijven had daardoor een buitengewoon grote impact op het zelfvertrouwen en het ego van de Grieken, waardoor het idee hun superioriteit bevestigd leek te worden.

Niet lang na de Perzische Oorlogen kwam er echter een eind aan de relatieve eendracht die gecreëerd was rondom het ideaal van een overkoepelende Helleense identiteit

---

slag bij Plataia: wraak op Athene was immers altijd het doel geweest. Dit kan echter ook geïnterpreteerd worden als indekking van schade en prestigeverlies.

¹⁰⁹ Hdt. 48, 49. Zo liet Dareios de stadsstaten voor de keus om zich vrijwillig te onderwerpen, of met geweld onderworpen te worden.

¹¹⁰ Hdt. 6.102-108.

¹¹¹ Hdt. 109-117.

¹¹² Hdt. 7.12-18. Voor de receptie van de Perzische voorstellen aan de Griekse stadstaten, zie; Hdt. 7.132-137. Xerxes lijkt imperialistischer te zijn dan zijn voorganger Dareios, waardoor het doel om daadwerkelijk heel Hellas te onderwerpen (in plaats van alleen Athene) veel krachtiger naar voren komt.

¹¹³ Hdt. 7.153-174.

¹¹⁴ Hdt. 7.202-207 (Leonidas besluit in Thermopylae te blijven).

¹¹⁵ Leonidas en zijn Spartaanse leger van driehonderd man wisten enig oponthoud van de Perzische invasie te bereiken, maar werden samen met de Thespiërs (die daar samen met hen waren) verslagen bij de pas van Thermopylae. Zie: Hdt. 7.219-225.

¹¹⁶ Voor het overleg tussen de stadstaten, zie: Hdt. 8.49-55; voor een deel van de alliantie bij Salamis, zie: Hdt. 8.56-64; voor een deel van de alliantie bij de Isthmus bij Korinthe (Peloponnesos), zie: Hdt. 8.74-82.

¹¹⁷ Voor de slag bij Salamis, zie: Hdt. 8.83-96; voor de slag bij Plataia, zie: 9.58-65.

en begonnen de ‘vertrouwde’ agonale rivaliteiten om de hegemonie binnen Griekenland weer op de voorgrond te treden. Deze rivaliteit concentreerde zich op de langlopende vete tussen Sparta en Athene. Kort na de slag bij Plataia had Athene het initiatief genomen tot de oprichting van de Delisch-Attische Zeebond, een militair bondgenootschap gericht tegen de Perzen.¹¹⁸ Spoedig bleek dat de Zeebond echter diende als militair instrument om het Atheense imperium uit te breiden en te versterken. Sparta en de Peloponnesische Bond contesteerden de opkomende Atheense hegemonie, waarna de Peloponnesische Oorlogen (431-404) ontbrandde. De loyaliteit aan en belangen van lokale c.q. regionale identiteiten verdrongen het ideologische belang van Hellas, en er werd een opdeling gemaakt tussen stadstaten die Ionisch waren (onder leiding van Athene) en stadstaten die Dorisch waren (onder leiding van Sparta).¹¹⁹

2.2 Hellenen en barbaren

Volgens velen was het proces van sociale differentiatie, stereotypering of *othering* een belangrijk element in het discours van de *Historiai*.¹²⁰ Voorstanders van deze premisse veronderstellen dat Herodotos hierbij belangrijke regionale verschillen buiten beschouwing liet, en zo een beeld van een homogene identiteit van de Grieken benadrukt.¹²¹ Cartledge onder meer meent dat *alterité* pas geactiveerd werd ten tijde van de Perzische Oorlogen en betoogt dat het reeds bestaande woord ‘*barbaros*’ vanaf die tijd een specifiekere betekenis kreeg toegedicht: de Perzische vijand.¹²² ‘*There are polarities*’, stelt Cartledge, ‘*and polarities*’.¹²³ Hiermee doelt hij op het onderscheid tussen positieve polarisatie, waarbij er sprake is van gelijke wederzijds complementaire partijen; en negatieve polarisatie, waarbij zich een hiërarchische ordening voordoet waarin de ene partij –de protagonist, in asymmetrische oppositie staat tot de andere partij.¹²⁴ De laatste vorm zou uiteraard van toepassing zijn op de beschrijving van de Perzische Oorlogen door Herodotos.

Cartledge’s these wordt bekrachtigd door tegenstellingen tussen Hellenen en barbaren

¹¹⁸ Zij hadden voorbeeld genomen aan de Peloponnesische Bond.

¹¹⁹ Men kan spreken van een duidelijke instrumentele aard van een overkoepelende Helleense identiteit die niet lang stand heeft gehouden, zoals Hall reeds te berde bracht. Zowel Sparta als Athene koos uiteindelijk voor het belang van hun eigen polis waarbij zij beroep deden op hun Dorische of Ionische afkomst om ook andere stadstaten in hun kamp te trekken. Deze werden bewust gemaakt van hun regionale identiteit, of moesten kiezen met welk kamp zij zich het meest verbonden voelden: Dorisch of Ionisch.

¹²⁰ Cartledge, *The Greeks*, vanaf 38; Crielaard, ‘The Ionians in the Archaic period’, 39; P. Georges, *Barbarian Asia and the Greek experience. From the archaic period to the age of Xenophon* (Baltimore 1994) 123; Hall, *Ethnic identity in Greek antiquity*, 44, 45; Hall, *Hellenicity*, 10.

¹²¹ E.g. Cartledge, *The Greeks*, 3; Davies, ‘Greece after the Persian Wars’, 15; Finley, ‘The Ancient Greeks and Their Nation’, 256.

¹²² Cartledge, *The Greeks*, 37. Cartledge noemt dit ‘*the invention of the Barbarian*.’ Zie: ibidem, 37. Voor de Perzische oorlogen komt het woord ‘barbaar’ weinig voor in literaire bronnen, in de vijfde eeuw des te meer. Het woord werd voor het eerst gebruikt door Homerus en was aanvankelijk een onomatopoeë; een literair stijlwoord dat de klank van hetgeen dat beschreven wordt nabootst. ‘*Barbarophonoi*’ of ‘*barbaros*’ had op deze wijze een puur beschrijvende connotatie op literair niveau, verwijzend naar die volkeren die (in de oren van de Grieken) brabbeltaal spraken (‘barbarbar’). Het woord had toen bovendien niet dergelijke sterk ideologische connotaties met een etnische Ander. Zie: ibidem, 38.

¹²³ Ibidem, 13.

¹²⁴ Ibidem, 37.

die in de *Historiai* te herkennen zijn en door zowel de Perzen, als de Atheners als door Herodotos zelf meerdere malen worden aangehaald. De meest opvallende antithese was dat de Hellenen voor hun vrijheid (ελευθερία) streden, en belangrijker: uit vrije wil. Dit staat in contrast met de barbaren die ten strijde trokken uit slaafse onderdanigheid aan de Perzische koning.¹²⁵ Vrijheid lijkt inherent te worden aan de Helleense identiteit. Deze werd aldus gecontrasteerd met de barbaarse inborst die geassocieerd werd met enerzijds onderdrukking en anderzijds despotisme. Een belangrijke opmerking hierbij is dat voor Herodotos vrijheid niet onlosmakelijk verbonden was met democratie (regering door ‘het volk’), maar dat de term *eleutheria* slechts duidde op een afwezigheid van despotisme c.q. tirannie.¹²⁶ De doelstellingen van beide partijen zijn dan ook precies elkaars tegenpolen: de Griekse stadstaten trachten Hellas te ontzetten (vrijheid brengen c.q. bewerkstelligen), terwijl Xerxes juist Hellas in slavernij wil brengen (vrijheid afnemen).

Dit contrast tussen Helleense en barbaarse identiteiten uit zich tevens in een minder nadrukkelijke doch aanwezige antithese die hierop aansluit: de tegenstelling tussen moed en angst. De Grieken, met name de Atheners, worden veelal afgeschilderd als moedig en heldhaftig omdat zij in verzet kwamen tegen de overmacht van de barbaren. De Perzen worden daarentegen omschreven als zeer angstig; niet zozeer voor de strijd, dan wel voor de toorn van Xerxes, indien zij zouden falen.¹²⁷ Zo beklagden de achtergebleven onderdanen in Perzië de beroerde situatie na de slag bij Salamis, niet dermate om de slachtoffers die zijn gevallen en de schepen die ten onder zijn gegaan, maar uit vrees voor de toorn van de koning bij diens terugkomst.¹²⁸ Hierbij sluit aan dat Xerxes zelf niet meevocht in de strijd, maar vanaf een afstand de veldslag observeerde, en zowaar registreerde wie van zijn onderdanen hij later kon bestraffen omdat zij ofwel deserteerden ofwel niet goed genoeg slag leverden.¹²⁹ Na de slag bij Salamis besloot de koning ongezien weg te vluchten zonder het zijn troepen te vermelden, en zelfs te veinzen (middels hernieuwde oorlogsvoorbereidingen) dat de strijd nog voortgezet zou worden.¹³⁰ De legeraanvoerders van de Griekse poleis daarentegen leidden de strijd zelf en volhardden daarin; zij gingen in het gevecht voor, en vergaarden zo veel roem (ofwel in een overwinning ofwel in een eervolle dood). Dit wordt bijvoorbeeld uitvoerig uit de doeken gedaan na de slag bij Thermopylai (480) in een opsomming van gedenkwaardige nobele strijders.¹³¹

In het beeld van de geopolitieke machtsverhoudingen wordt ook een merkbare tegenstelling gepromulgeerd. Het ene kamp wordt gekenschetst als de Grieken, uit

---

¹²⁵ E.g. Hdt. 8.16, 8.68.

¹²⁶ Godley, *Herodotus in Four Volumes* III, xvi. NB: met democratie’ bedoel ik uiteraard niet de moderne regeringvorm. Democratie in de oudheid zou in modern perspectief juist meer gelijkenis hebben met een oligarchie dan een democratie. Men kreeg pas stemrecht als hij onder meer aantoonbaar burger was van de polis (zijn ouders moesten ook staatsburgers zijn), minstens zeventien jaar oud was, en een bepaald inkomen genoot. Zie: *ibidem*, xvii.

¹²⁷ E.g. Hdt. 8.15, 8.86.

¹²⁸ Hdt. 8.99.

¹²⁹ Hdt. 8.88.

¹³⁰ Hdt. 8.97.

¹³¹ Hdt. 7.226-233. De slag werd tot het einde geleid door Leonidas van Sparta, waarbij de Lakedaimoniër met driehonderd (overgebleven) man nog drie etmalen stand wisten te houden tegen het immense leger van Xerxes. Zie: Hdt. 7.219-225; Leonidas had voorafgaand aan de definitieve strijd een deel van het leger weggestuurd.

Griekenland, een geografisch samenraapsel van verscheidene onafhankelijke autonome stadstaten. Hun tegenstanders waren ‘de Perzen’ van het Achaemenidische rijk, bestaande uit verschillende satrapieën met een sterke gecentraliseerde macht in de vorm van de Perzische koning. Deze voorgedane tegenstelling behelsde het soortgelijke contrast tussen vrijheid (regionale autonomie) en slavernij (onder een Perzische despoot).

Dergelijke gepolariseerde identiteiten in de *Historiai* veronderstellen een negatief beoogde uitwerking: dusdanige tegenstellingen lijken naar voren te komen om de Hellenen superieur en beter te laten afsteken tegen de barbaarse Perzen. Door dialectische redeneringen werd het voor de Wij-groep (de Hellenen) mogelijk gemaakt zichzelf een hogere rang toe te schrijven dan de Zij-groep (de barbaren).¹³² Zo werd vermeld dat de Perzische onderdanen eunuchen waren, omdat de Perzen hen meer waardig achtten dan ‘perfecte mannen’.¹³³ Herodotos’ gebruik van de woorden ‘perfecte mannen’ duidt op het scherpe contrast tussen dit Perzische (barbaarse) ideaal en het Helleense ideaal van het perfecte mannenlichaam. Het menselijke lichaam behoorde volgens de Grieken ongeschonden te blijven, omdat het in zichzelf volmaakt en exemplarisch was.

Het beeld van de barbaren dat door deze antithesen werd gevormd, kon buitenproportionele vormen aannemen, wat een zekere xenofobie in de hand werkte. Wreedheid en meedogenloosheid werden onlosmakelijk verbonden aan de Perzische identiteit. Dit wordt geïllustreerd in boek VII, waarin Pythius van Lydië de Perzische koning smeekte een van zijn vijf zonen van militaire plicht te ontheffen. Xerxes reageerde onverbiddelijk met het bevel de oudste zoon van Pythius in tweeën hakken en beide helften aan weerszijden van de weg bevestigen.¹³⁴ Een andere passage beschrijft Xerxes die zijn onderdanen op wrede wijze op de proef zou hebben gesteld, wanneer zijn schip na de vlucht van Salamis in een storm terecht kwam en het te zwaar beladen bleek te zijn. Xerxes wist zijn vege lijf te redden doordat zijn onderdanen gehoor gaven aan zijn oproep van het schip te springen om hun loyaliteit te bewijzen en zo zijn (Xerxes’) veiligheid te waarborgen. Nadat het schip veilig in een haven was aangekomen, beloonde Xerxes zijn kapitein met een gouden kroon voor het redden van zijn leven, maar liet hem het volgende moment onthoofden voor de dood van vele Perzen.¹³⁵ Door dergelijke beschrijvingen werd Xerxes als vertegenwoordiger van de Perzen niet alleen op zijn ethische standaarden verworpen, maar werd aan de Perzische identiteit ook een eerloze en verraderlijke inborst toegedicht.

2.3 Nuancering

Hoewel het boven beschreven antithetische karakter van etnisch denken (essentieel voor het behouden van etnische grenzen) zeker aanwezig is in de *Historiai*, wordt in werken zoals die van Cartledge de werking van etnisch denken te simplistisch behandeld. In zijn boek

---

¹³² Voor een gedetailleerde uitweiding over de antithetische discrepanties tussen Perzen en Hellenen, zie Hdt. 1.131-140. Deze antithesen zijn niet per definitie negatief; in zijn beschrijving van de Perzische gewoonten, spreekt Herodotos meerdermalen zijn bewondering uit voor bepaalde gebruiken.

¹³³ Hdt. 8.104, 105.

¹³⁴ Hdt. 7.38-39.

¹³⁵ Hdt. 8.118.

Rethinking the Other in Antiquity betoogt oudheidshistoricus Erich Gruen voor een meer genuanceerde verhouding met betrekking tot de Grieken en andere volkeren.¹³⁶ Doordat uitgegaan wordt van de aanwezigheid van ideologische antitheses (Wij-Zij contrasten), lijkt men naar dergelijke polarisaties te zoeken en deze als zodanig in bepaalde passages te herkennen, waardoor al gauw een tunnelvisie in de hand wordt gewerkt. De boven beschreven tegenstellingen zijn immers *aspecten* van geconstrueerde identiteit, die als zodanig inconsistenties bevatten die de complexiteit van etnische structuren in de *Historiai* demonstreren.

Herodotos lijkt inderdaad de verscheidene facties binnen het Perzische Rijk over een kam te scheren, waardoor hij ‘de Perzische vijand’ als een homogene categorie profileert, in essentie barbaars. ‘De Perzen’ of ‘de Perzische vijand’ duidde echter niet alleen op de Perzen, maar had betrekking op alle bevolkingsgroepen van de satrapieën binnen het Perzische Rijk (e.g. Meden, Bactriërs, Indiërs, Skythen, Phrygiërs en Mysiërs) die beschreven worden in de eerste boeken.¹³⁷ In zijn etnografische uitweidingen (boek I-V) is Herodotos nog zeer overzichtelijk in de uiteenlopende *nomoi* van deze verscheidene volkeren, maar naarmate de Perzische oorlogen vorderen (boek V-IX) lijken desbetreffende discrepanties tussen de satrapieën te verwateren en spreekt Herodotos slechts van ‘de barbaren’.

Herodotos sprak overigens lang niet altijd kwalijk over deze barbaren. Niet zelden prees hij de Perzen, paradoxaal genoeg, in hun manmoedigheid en is zelfs waardierend over hun manier van opvoeden.¹³⁸ Zo wordt beschreven dat de Perzische zonen in hun jeugd drie zaken worden aangeleerd: paardrijden, het hanteren van pijl en boog, en altijd de waarheid te spreken.¹³⁹ Het laatste wordt als de hoogste deugd gezien, en het spreken van leugens wordt dan ook gezien als de grootste zonde.¹⁴⁰ Daarbij, vertelt Herodotos, verkiezen de Perzen om zorgvuldig goede daden tegen slechte daden af te wegen, alvorens er bestraffingen worden uitgevoerd.¹⁴¹ Het is duidelijk aan zijn manier van beschrijven dat Herodotos deze Perzische waarden als positief beschouwde, waardoor hij een beeld creëerde van de Perzen dat niet uitsluitend negatief was.

Niet alleen spreekt Herodotos bijwijlen waarderende woorden over de Perzen, hij laat zelfs zeer opmerkelijk zijn Hellenen afstammen van een barbaarse origine. In boek I verhaalt Herodotos over de Pelasgiërs, barbaren die een vreemde taal spraken en gevestigd waren in

---

¹³⁶ Niet alleen betoogt Gruen voor een meer genuanceerd standpunt, maar zoekt hierin zelfs een uiterste op. De Grieken beschouwden andere volkeren niet alleen op een niet-antithetische wijze, maar waren zelfs overwegend sympathiek ten opzichte van ‘anderen’, en benadrukten meer de gelijkenissen dan de verschillen. In zijn conclusie schrijft hij dat zijn doel is om te tonen dat ‘*the expression of collective character in antiquity...owes less to insisting on distinctiveness from the alien than to postulating links with, adaptation to, and even incorporation of the alien*’ (nadruk toegevoegd). Zie: Gruen, *Rethinking the Other in Antiquity*, 352. Ik onderschrijf Gruens genuanceerde houding, maar vind zijn standpunt teveel naar het uiterste hellen en zijn zijn opvattingen mijns inziens niet overtuigend genoeg om een dergelijk groot statement te maken.

¹³⁷ Hdt. I-IV, Hdt. 9.30.

¹³⁸ Voor manmoedigheid, zie e.g. Hdt. 7.83: ‘*of all the troops the Persians were adorned with the greatest magnificence, and they were likewise the most valiant...*’

¹³⁹ Hdt. 1.136.

¹⁴⁰ Hdt. 1.138.

¹⁴¹ Hdt. 1.137. Dat deze moraal dus lang niet altijd wordt nagestreefd, wordt duidelijk in de andere *logoi* van Herodotos.

het gebied dat nu Attika is.¹⁴² De eerste inwoners van de Attische grond zouden barbaren zijn geweest; de Hellenen segregeerden zich van de Pelasgiërs toen zij (de inwoners van Attika) door de tijd een nieuwe taal ontwikkelden en aldus geen ‘barbaarse tong’ meer hadden.¹⁴³ In boek VI springt een andere passage in het oog waaruit blijkt dat Herodotos de barbaren lang niet altijd als immorele ‘schurken’ beschouwde:

*He (Mardonios) did a thing which I here set down for the wonder of those Greeks who will not believe Otanes to have declared his opinion (...) that democracy was best for Persia: Mardonius deposed all the Ionian despots and set up democracies in their cities.*¹⁴⁴

Deze passage laat doorschemeren dat de Grieken de Perzen waarschijnlijk verbeeldden als zijnde niet goedgezind ten opzichte van een democratische regeringsvorm (een Atheense politieke uitvinding), waardoor Herodotos reeds anticipeerde op de ongelovigheid van zijn lezers: *‘for those Greeks who will not believe it’*. Deze zin demonstreert tevens dat Herodotos de *logoi* in zijn *Historiai* niet antithetisch beoogde op te tekenen, maar bovenal een waarachtig ‘historicus’ trachtte te zijn en dergelijke zaken die niet in het polariserende wereldbeeld pasten (een Perzische koning die democratie verkoos boven despotisme) niet achterwege liet.

Aansluitend bij bovenstaande inconsistenties van ‘de barbaren’, is te betogen dat Herodotos tevens niet samenhangend was in zijn conceptualisering van ‘de Hellenen’, en dat hij deze noemer pragmatisch toepaste. Hoewel hij voornamelijk in boek V-IX de naam Hellenen gebruikt als referentie naar een homogene groep ten opzichte van de vijand (de barbaren), gebruikt Herodotos door de gehele *Historiai* vrijwel even vaak de regionale benamingen (e.g. ‘de Peloponnesiërs’ of ‘de Atheners’). Dit versterkt de notie dat Herodotos weldegelijk culturele diversiteit en uiteenlopende polisidentiteiten onderschreef en niet louter de bedoeling had een ongedifferentieerde groep Grieken te presenteren in een homogene antithese met ‘de barbaren’. Bovendien waren er Griekse volkeren die Herodotos helemaal niet als Helleens leek te karakteriseren. Dit waren bijvoorbeeld poleis die zich bij de Perzen (en dus tegen de Grieken) hadden aangesloten (Lokriërs, Maliërs, Boeotiërs, Thessaliërs, Thraciërs, Paioniërs en enkele Phokiërs).¹⁴⁵ Deze werden geduid met hun regionale benaming en zowaar in eenzelfde lijn met eerdere etnografieën van barbaarse volkeren beschreven, als tegenpolen van de conventionele Griek (Helleen). Zo vermeldt Herodotos het volgende over de Thraciërs:

---

¹⁴² Hdt. 1.56.

¹⁴³ Hdt. 1.57.

¹⁴⁴ Hdt. 6.43. Dit speelt zich af rond 480 of 479.

¹⁴⁵ Hdt. 9.30.

*when a child is born, the kinsfolk sit round and lament for all the tale of ills that it must endure from its birth onward, recounting all the sorrows of men; but the dead they bury with jollity and gladness, for the reason that he is quit of so many ills and is in perfect blessedness.*¹⁴⁶

De Thraciërs worden tekstueel niet met ‘*barbaroi*’ geduid, maar hun gebruiken zijn wel op een typerende manier (antithetisch) beschreven. Voorts doet het voorkomen alsof Herodotos slechts die stadsstaten onder de Hellenen schaarde die zich daadwerkelijk hadden verzet (geen ‘aarde en water’ gaven) en nadrukkelijk partij hadden gekozen voor de Helleense alliantie. De meerderheid van Griekse stadstaten nam echter een neutrale positie aan of sloot zich aan bij de Perzen (voornamelijk het noorden en noordwesten van het vasteland); deze werden door Herodotos niet als Hellenen benoemd. Politieke status en motivaties lijken een invloedrijke inslag te hebben op de manier waarop bepaalde poleis door Herodotos geprofileerd worden. Hierin toont zich de instrumentele aard van de in de *Historiai* uitgedragen Helleense identiteit: Herodotos beschreef bepaalde poleis niet als Helleens omdat zij niet *committed* waren aan de Helleense identiteit: zij droegen immers (direct of indirect) bij aan de belangen van de Perzische tegenstander. Hierdoor wordt ook hun identiteits *salience* in lokale termen beschreven.

2.4 Analyse

Volgens Gruen is de ‘klassieke’ veronderstelling van een antithetisch beoogd discours gefundeerd op een passage uit boek VII, wanneer Xerxes met het massieve Perzische leger zojuist de Hellespont is overgestoken.¹⁴⁷ Hierin wordt een dialoog geconstrueerd tussen Xerxes en Demaratos, een verbannen koning van Sparta die zich bij het gevolg van Xerxes had gevoegd. In het gesprek tracht de Perzische koning de houding van de Grieken ten opzichte van zijn ‘onoverwinnelijke’ legermacht te peilen en hij vroeg Demaratos of de Grieken toch ten strijde zullen trekken, wetend dat ze niet opgewassen zullen zijn tegen diens overmacht. Alvorens hij een antwoord formuleerde, vroeg Demaratos of Xerxes een waarachtig antwoord van hem verlangde of een antwoord dat hem gunstig in de oren klinkt.¹⁴⁸ De Perzische koning beval hem de waarheid te spreken en voegde toe dat Demaratos daarmee niet de gunst van de koning zal verliezen.¹⁴⁹ De redevoering van de Spartaan begint met mooie woorden over Hellas, waar ‘*courage comes of their own seeking, the fruit of wisdom and strong law; by use of courage Hellas defends herself from poverty and tyranny.*’¹⁵⁰ Demaratos vervolgde zijn betoog met zijn voorspelling van de reactie van de Grieken, maar verklaarde hierbij slechts te spreken voor de Lakedaimoniërs. ‘*They will never accept*

---

¹⁴⁶ Hdt. 5.4. NB: hoewel de Thraciërs in deze passage dus worden beschreven als barbaren, wordt wel blijk gegeven dat zij de Griekse goden kenden. Dit wordt echter op een negatieve manier vermeld, waardoor het *indicium* van gemeenschappelijke goden van tafel wordt geveegd: ‘*they worship no gods but Ares, Dionysus and Artemis. (...) Their princes (...) worship Hermes above all gods and swear only by him.*’ Zie: Hdt. 5.6.

¹⁴⁷ Gruen, *Rethinking the Other in Antiquity*, 21.

¹⁴⁸ Hdt. 7.101.

¹⁴⁹ Hdt. 7.101.

¹⁵⁰ Hdt. 7.102.

conditions from you that import the enslaving of Hellas,’ gaf hij te weten, *‘and secondly, they will meet you in battle, even though all the rest of the Greeks be on your side.’*¹⁵¹ De reactie van Xerxes is aanvankelijk honend en daarna ongelovig:

*how should a thousand, or ten thousand, or even fifty thousand, if they be all alike free and not under the rule of one man, withstand so great a host as mine? (...) For, were they under the rule of one according to our custom, they might from fear of him show a valour greater than natural, and under compulsion of the lash might encounter odds in the field; but neither of these would they do while they were suffered to be free. For myself, I think that even were they equal in numbers it would go hard with the Greeks to fight against the Persians alone.*¹⁵²

In deze passages zijn de ‘klassieke’ antithesen te herkennen die de albekende controverse tussen het beschaafde westen en het barbaarse oosten zouden constitueren, waardoor deze dialoog lang centraal heeft gestaan voor de these dat Herodotos een etnisch discours beoogde op te tekenen.¹⁵³ Herodotos liet Demaratos hierin niet alleen gelijkheid en vrijheid (i.e. de vrije keuze om te strijden) contrasteren met slaafse onderdanigheid (i.e. de verplichting om te vechten, voortkomend uit vrees voor de koning), maar liet hem ook specifiek de moed en de wijsheid noemen van hen die woonachtig zijn in Hellas. Later passeert tevens de antithetische vergelijking van de Griekse *autonomia* en vrijheid van de stadsstaten met het despotisme (tirannie) van de Perzen.

Gruen betoogt echter dat een dergelijke etnische interpretatie, die uitgaat van een antithetisch beoogd discours, vergezocht is en dat deze passage een dergelijk gewicht niet kan en mag dragen.¹⁵⁴ Wat veelal buiten beschouwing wordt gelaten, is de nuancerende reactie van Demaratos op de laatst geciteerde verhandeling van Xerxes. Demaratos gaf Xerxes namelijk te weten dat de Lakedaimoniërs, in de vrijheid die zij genieten, nochtans niet geheel vrij zijn: *‘law is their master, whom they fear much more than your men fear you.’*¹⁵⁵ Het is deze wet die de Lakedaimoniërs verplicht niet hun positie in het slagveld te verlaten, waardoor de stelregel *‘to conquer or to die’* heerst in het leven van de strijder.¹⁵⁶ Bovendien gaf Demaratos meermaals aan dat hij niet voor alle Grieken sprak, maar dat zijn uitspraken alleen betrekking hebben op hen die in de Dorische gebieden wonen, en uit deze volkeren slechts de Lakedaimoniërs c.q. de Spartanen.¹⁵⁷ Om uit deze passage generaliserende uitspraken te extrapoleren en zo te komen tot het beeld van een Griekse identiteit, lijkt derhalve inderdaad overtrokken.

Daarnaast wordt in de retoriek van Demaratos een systeem van discipline geprezen (de vrijheid die democratie behelst komt nergens hierin voor) dat typerend is voor de Spartaanse

---

¹⁵¹ Hdt. 7.102.

¹⁵² Hdt. 7.103.

¹⁵³ Gruen, *Rethinking the Other in Antiquity*, 22.

¹⁵⁴ Ibidem, 22.

¹⁵⁵ Hdt. 7.104.

¹⁵⁶ Hdt. 7.104. Dit lijkt in paradox te staan met Demaratos’ eerdere uitspraak over ‘de klaarblijkende moed’ van de Hellenen in 7.102.

¹⁵⁷ Hdt. 7.102, 7.104.

maatschappij; een systeem dat niet per definitie in schel contrast staat met tirannie.¹⁵⁸

Demaratos gaf immers te kennen dat ook zij (i.e. de Lakedaimoniërs) onderdanig zijn aan de wet (*nomos*), die voor hen de rol van despoot speelt: ‘ἔπεστι γάρ σφι δεσπότης νόμος’.¹⁵⁹

Hierin spreekt eenzelfde gedwongen toewijding, vergelijkbaar met de Perzische onderdanen die op slaafse wijze onderdanig zijn aan hun koning. In plaats van vrees, worden de Lakedaimoniërs gebonden aan hun wet door discipline. Gruen stelt daarom dat deze passage helemaal geen polariserend discours omvat, maar juist op een uiting van verwantschap kan duiden: het systeem van de Spartanen was niet minder autoritair dan het regeringsstelsel van de Perzen.¹⁶⁰ Het accent in de dialoog wordt aldus niet geplaatst op een contrast waarin politieke vrijheid en aldus superioriteit van de Grieken zegeviert, laat staan dat het gesprek een viering van de (Atheense) democratie behelsde.

Naarmate men vordert in de verhalen van de *Historiai*, des te complexer de dynamiek tussen enerzijds realistische heterogeniteit tussen de Grieken en anderzijds ideologische discoursen die een homogene groep van Hellenen onderschrijven. Volgend op de slag bij Marathon (490), de eerste grote overwinning tegen de Perzen door Athene, werden er gezanten naar Argos, Gela (Sicilië), Syracuse (Sicilië), Korkyra (Corfu) en Kreta gestuurd om steun te vergaren. Er mag aangenomen worden dat deze gezanten vanuit Athene werden gezonden, hoewel zij niet langer ‘Atheners’ genoemd worden, maar ‘Hellenen’. Dit duidt op een verandering in *salience*: de primaire *commitment* van de Atheners is (ideologisch) niet meer gericht op hun lokale identiteit, maar gecentraliseerd op de Helleense identiteit. Hierdoor wordt ook hun *salience* identiteit aldus in Helleense termen beschreven. Deze Hellenen spreken de hoop uit dat, ‘*since the danger threatened all Greek alike, all of Greek blood might unite and work jointly for one common end.*’¹⁶¹ ‘De Helleense zaak’ lijkt aan de oppervlakte gefundeerd op het streven naar eenheid voor het welzijn van Hellas als geheel, waarbij er beroep wordt gedaan op biologische (bloed)verwantschap, en dus op een primordiale notie van verbondenheid. ‘*Send help to them that would free Hellas,*’ luidt de boodschap van de gezanten, ‘*for the uniting of all Greek stock is the mustering of a mighty host, able to meet our invaders in the field.*’¹⁶² Het wordt echter duidelijk dat regionaal eigenbelang de bepalende rol speelt, waar de gezanten dan ook op inspelen: ‘*if some of us play false, and others will not come to our aid, and the sound part of Hellas be but small, then it is to be feared that all Greek lands alike will be undone. Aid us, and you champion your own cause.*’¹⁶³ De laatste zin illustreert de calculerende motivaties van de poleis: als zij niet allemaal mee zouden werken, dan zouden alle Griekse gebieden (i.e. stadstaten of regio’s) verloren zijn. Door zich te verenigen, konden de poleis hun eigenbelang en eerste prioriteit nastreven: de veiligheid van de *eigen* polis. Tevens gaat achter de bewoordingen ‘*the sound*

---

¹⁵⁸ Sparta kende zelf geen democratie (een ‘vrijheidssysteem’); bepaalde Griekse stadstaten kenden zelfs nog tirannen die aan de macht waren. Zie: Gruen, *Rethinking the Other in Antiquity*, 22; voor despoten, zie: Hdt. 1.57.

¹⁵⁹ Hdt. 7.104.

¹⁶⁰ Gruen, *Rethinking the Other in Antiquity*, 22.

¹⁶¹ Hdt. 7.145.

¹⁶² Hdt. 7.145.

¹⁶³ Hdt. 7.157.

part of Hellas' een sterk waardeoordeel en definiëring van 'de goede Helleen' uit: zij die niet te hulp schieten behoren niet tot het goede deel van Hellas. Als reactie op de boodschap van de gezanten, gaf Gelon van Syracuse te weten dat hij bereid is zijn legers te sturen, onder de voorwaarde dat hij de positie zou krijgen als leider der Grieken.¹⁶⁴ In eerste instantie liet Gelon hier voorkomen alsof zijn meest belangrijke identiteit de Helleense is, door terstond te zeggen Hellas te willen steunen (en aldus tot Hellas behoort). Zijn *commitment* aan die identiteit is echter twijfelachtig: feitelijk wilde hij eigenlijk de leidersmacht hebben, waardoor hij te kennen gaf dat de *commitment* aan een andere identiteit (zijn lokale identiteit van Syracuse) groter is. Een dergelijke aanname leek ook de Atheense gezant te hebben die hem op zijn plaats wees: '*Hellas sends us to you to ask not for a leader, but for an army; and you say no word of sending an army save and except you can be the leader of Hellas; it is for the command all your desire is. (...) If you are too proud to obey, then send no aid.*'¹⁶⁵ Het is opvallend hoe Herodotos de Atheense gezant in deze passage een hogere morele plaats in laat nemen en hem in die positie een ethisch waardeoordeel over de houding van Gelon laat uitspreken: als hij, als zijnde Helleen (voorgewend als zijn primaire identiteit), te trots is om zijn *commitment* aan Hellas te verwerklijken (door *onvoorwaardelijk* zijn legers te sturen), dan is zijn hulp niet zuiver en dus ondienstig, waardoor Syracus geplaatst wordt als niet behorende tot Hellas. Niet alleen speelt de Atheense gezant in op de sociale verwachting van iemand die deelt in de Helleense identiteit, tevens worden de Atheners door een dergelijk oordeel uit te spreken als voorbeeldige plichtsgetrouwe Helleen geprofileerd, in contrast met een dergelijke personificatie van het 'slechte' voorbeeld. Men moet echter ook in gedachte houden dat de Atheners zelf natuurlijk de leiding over de legers wilden behouden, waardoor de reactie van de Atheense gezant dubbel te interpreteren is.

De wisselwerking tussen reële differentiatie en ideologisch discours springt het meest in het oog in de constante wederzijdse tegenwerking tussen de leidende poleis Sparta (als vertegenwoordiger van de Peloponnesische poleis) en Athene (als vertegenwoordiger van Attische poleis en de eilanden), waarbij multipolaire structuur van Helleense identiteitsvorming sterk aan de oppervlakte komt.¹⁶⁶ In boek VIII zijn de Griekse stadsstaten bij Salamis bijeengekomen om te vergaderen waarvandaan zij de Perzen zouden bevechten. De Peloponnesische stadstaten waren overeengekomen dat de Perzen vanuit de Isthmus bij Korinthe getrotseerd moesten worden. De motieven hiervoor zijn duidelijk: de verdediging van Sparta en de omliggende landen kon het best gewaarborgd worden door de Isthmus te blokkeren, de enige landtoegang vanaf het Griekse vasteland naar het Peloponnesische schiereiland, en vanuit de nauwe zeestraat de Perzen af te weren (waarbij zij eenzelfde strategie in gedachten hadden als bij de slag bij Thermopylai). Dit hield echter in dat zowel Attika als de kusteilanden blootgesteld zouden worden aan de Perzische legers, wat de Atheners uiteraard niet konden toelaten. Het was voor de bewoners van Attika het meest gunstig om de Perzen dichtbij hun kusten te houden en hen daar waar zij reeds allen aanwezig

---

¹⁶⁴ Hdt. 7.158.

¹⁶⁵ Hdt. 7.161; 7.159.

¹⁶⁶ Multipolair, in de zin dat de 1) de Helleense identiteit een rol speelt, 2) de polis-identiteit, en 3) de regionale identiteit. Zie ook: Hölscher, 'Images and Political Identity', 158, 164.

waren, te trotseren.

De Atheense legeraanvoerder Themistokles was zich bewust van de pragmatische houding (i.e. eerder loyaal aan de polis, dan aan Hellas) van de Griekse stadstaten en voorspelde een onoverkoombare nederlaag als men dit plan zou doorzetten: *‘everyone will betake himself to his own city, and neither Eurybiades [van Sparta], nor any other man, will be able to hold them, but the armament will be scattered abroad; and Hellas will perish by un wisdom.’*¹⁶⁷ In deze ideologische passage lijkt Hellas een personificatie te worden, een soort held die gered moet worden, iets waar alle stadsstaten verantwoordelijk voor zijn en wat bovendien van de poleis verwacht wordt. Hellas (en belangrijker: het behoren tot de Helleense identiteit) lijkt een uiterst eervolle connotatie te hebben, die op dergelijke wijze instrumenteel gebruikt kon worden om druk te zetten met betrekking tot de sociale verwachtingen die verbonden waren aan het deelnemen in de Helleense identiteit. Zo betoogde Themistokles zijn (pro-Attische) strategie voor ‘het grotere goed’: *‘it lies in your hand (...) to save Hellas, if you will be guided by me and fight here at sea, and not be won by the words of these others to remove your ships over to the Isthmus. (...) If you will lead them to the Peloponnese, you will imperil all Hellas.’*¹⁶⁸ Echter, beloofde Themistokles, als de Griekse toehoorders zijn advies zouden opvolgen (en daardoor hun commitment tonen), zouden zij verzekerd zijn van een (gezamenlijke) Helleense overwinning¹⁶⁹. Inspelend op de *commitment* aan ook de regionale identiteit van de Peloponnesiërs, verkondigde de Atheense generaal verder dat de Peloponnesos even goed verdedigd zou worden, als wanneer zij hun aanval vanuit de Isthmus zouden concipiëren: de vijand zou tot een halt gebracht worden bij Attika, waardoor hij ver uit de buurt van de Peloponnesos zou blijven en bovendien zouden dan ook de eilanden Megara, Aegina en Salamis op dergelijke wijze gered worden.¹⁷⁰ Met dit plan werd ingestemd, waaruit de poleis hun *commitment* aan de Helleense identiteit lieten blijken en de *salience* aan die identiteit tevens hoger werd.

De Peloponnesiërs leken in te zien dat de Atheners, ondanks hun ideologische retoriek die onvoorwaardelijke *commitment* aan de Helleense identiteit deed vermoeden, desalniettemin bovenal gericht waren op Attische belangen, en toonden hun weerzin om in Salamis te blijven: *‘they themselves were about to fight for the Athenians’ country where they lay at Salamis, and if they were overcome they must be shut up and beleaguered in an island, leaving their own land unguarded.’*¹⁷¹ Uit zowel Themistokles’ bedoelingen, als de redenering van de Peloponnesiërs, blijkt dat regionale belangen, overlappend met polis belangen, toch een hogere prioriteit krijgen toegeschreven dan de Helleense identiteit. Identiteit was sterk gebonden aan belangen; hoewel ‘de Helleense zaak’ (onlosmakelijk verbonden met de Helleense identiteit) voor alle poleis belangrijk was, werd dit belang vertaald naar lokale noties. Zolang het eigen grondgebied tevens verzekerd was van veiligheid, werd de Helleense zaak relevant. In bovenstaande passage blijkt tevens dat de trouw aan het eigen grondgebied (in dit geval de Peloponnesos) sterker aan belang won in relatie tot de Helleense zaak. De

---

¹⁶⁷ Hdt. 8.57.

¹⁶⁸ Hdt. 8.60.

¹⁶⁹ Hdt. 8.60.

¹⁷⁰ Hdt. 8.60.

¹⁷¹ Hdt. 8.70.

Peloponnesiërs realiseerden zich immers dat zij op het punt om ‘in naam van Hellas’ op *Atheens* grondgebied te vechten, waardoor ze hun eigen gebied (en families) open en onverdedigd lieten en geen zekerheid van veiligheid hadden. Een dergelijke denkwijze wordt bekrachtigd door het feit dat de Peloponnesische troepen zich vervolgens toch naar het schiereiland haastten om een verdedigingsmuur bij de Peloponnesische Isthmus te bouwen, wanneer kort na de bijeenkomst van de Grieken werd vernomen dat een van hun helden, Leonidas van Sparta, bij de slag bij Thermopylai gevallen was.¹⁷²

Ondanks de aanzienlijke onwilligheid van de Peloponnesiërs, bewees de strategie van Themistokles zich in de roemrijke overwinning in de slag bij Salamis (480).¹⁷³ De aanvankelijk pro-Attische doelstelling van Themistokles kwam uiteindelijk toch ten goede van de Helleense zaak, en Hellas was (voorlopig) gered. Het is duidelijk dat de Atheners het welzijn van Attika (en hun eigen polis daarbinnen) boven dat van Hellas plaatsten, hoewel zij juist het tegengestelde in hun retoriek trachtten te benadrukken. Door de gunstige loop van gebeurtenissen, konden de Atheners wederom een glorieuze overwinning op de barbaren op hun naam schrijven, waarbij zij zich tevens konden profileren als de voorvechters van Hellas. Niet alleen geeft dit weer hoe *salience* van de Helleense identiteit kunstmatig gegenereerd kon worden, maar ook hoe instrumenteel de Helleense identiteit (als ideaal) gebruikt werd: Hellas kon aangewend worden als pressiemiddel om gevoelens van sociale verwachtingen (in realiteit bijna verplichtingen) die bij het Helleens-zijn zouden horen, te genereren bij andere poleis om mee te doen in de opstand tegen de Perzen.

Na de slag bij Salamis raadpleegden de Perzen een orakel (de inhoud hiervan is onbekend), waarna Mardonios besloot een gezant, Alexander van Macedonië, naar het Atheense kamp sturen met het aanbod een militair verbond te sluiten. Passage 8.140 beschrijft de scene waarin de Macedoniër de Atheners benaderde en de boodschap van Mardonios overdroeg, die weer het bericht van de koning Xerxes had geciteerd. De koning verklaarde hierin de Atheners ‘te vergeven voor al hun misdaden’ en deed een aanbod van vrede en vriendschap: ‘*[b]e not minded to match yourselves against the king, and thereby lose your land and ever be yourselves in jeopardy, but make peace; keep your freedom, and agree to be our brothers in arms in all faith and honesty.*’¹⁷⁴ Hierin spelen de Perzen in op de hooggeëerde waarde van vrijheid: deze konden zij behouden als de Atheners vrede zouden sluiten met de Perzen. Het nieuws dat Perzische afgezanten bij de Atheners waren gekomen om een pact te sluiten, bereikte de Spartanen die met spoed een afgevaardigde naar de Atheners zonden om dit te voorkomen. De Spartanen wisten immers dat zij geen schijn van kans zouden maken, mocht een dergelijke coalitie materialiseren (Athene en het Perzische Rijk), omdat hun fortificaties aan de Isthmus (de enige doorgang vanaf het vasteland naar de Peloponnesos) nog niet voltooid waren. De gezant sprak als volgt:

Do nought hurtful to Hellas and accept no offer from the foreigner. That were a thing unjust and dishonourable for any Greek, but for you most of all, on many counts;

---

¹⁷² Hdt. 8.71.

¹⁷³ Hdt. 8.83-96.

¹⁷⁴ Hdt. 8.140.

*it was you who stirred up this war, by no desire of ours, and your territory was first the stake of that battle, wherein all Hellas is now engaged; and that setting apart, it is a thing not to be borne that not all this alone but slavery too should be brought upon the Greeks by you Athenians, who have ever of old been known for givers of freedom to many. (...) If you be men rightly minded; for you know that in foreigners there is no faith nor truth.*¹⁷⁵

In deze passage lijken de rollen omgedraaid: nu is het Sparta die bij de Atheners een beroep doet op hun loyaliteit aan de Helleense identiteit. Ook hier wordt Hellas instrumenteel gebruikt, waarbij over Hellas gesproken wordt alsof het een slachtoffer (persoon) van kwalijke daden betreft, als Athene zich zou laten inpalmen door de vijand. ‘*Do nought hurtful to Hellas*’, maant de gezant en spreekt over een oorlog die aanvankelijk gericht was tegen Athene, maar nu over heel Hellas is afgeroepen. De boodschap van de Spartanen bevat hierdoor een beduidend verwijt aan de Atheners. Een alliantie aangaan met de Perzen zou niet alleen onrechtvaardig zijn, maar ook uiterst schandelijk: iets wat absoluut in contrast stond met de karaktertrekken verbonden aan de Helleense identiteit. Dit gold voor iedere Helleen, maar in deze context vooral voor de Atheners die in deze passage verantwoordelijk gehouden worden voor de oorlog. De Spartanen lijken zich hiermee eveneens te profileren als morele gezaghebbers, door te oordelen dat ‘*that* (ingaan op het aanbod van de Perzen) *were a thing unjust and dishonourable*’, waarmee hij uitdrukt dat de Atheners (en in wezen iedere Helleen) tot dezelfde bevinding zouden komen als zij rechtvaardige mannen waren (‘*if you be men rightly minded*’). Het element van rechtvaardigheid (en een bewustzijn van wat oneerbaar is) lijkt hier te behoren tot de Helleense identiteit, waar de Spartaanse gezant dan ook beroep op doet. De Spartanen, bovenal *committed* aan hun regionale identiteit (en belangen), lijken hiermee in te spelen op de eer en het prestige, verbonden met het behoren tot de Helleense identiteit, die de Atheners dan zouden verliezen.

In het bericht klinkt voorts een dringende aanzet tot eenheid door, maar op een negatieve manier: het bericht lijkt er op gericht de Atheners in kwaad daglicht te stellen door het als een vanzelfsprekendheid te laten voorkomen dat de Atheners zouden overwegen om op het Perzische aanbod in te gaan. Hoewel de Atheners tot dan toe een aanzienlijke bijdrage hadden geleverd aan de strijd tegen de barbaren (te Marathon en te Salamis), en zij zichzelf zeer nobel achtten, worden hun daden in de Spartaanse retoriek louter toegeschreven aan de verantwoordelijkheid die zij zouden hebben voor de algehele oorlog. De Atheners, zo redeneerden de Spartanen, waren verplicht deze schuld te dragen, waardoor het niet meer dan redelijk was dat zij voor hun eigen verantwoordelijkheid opdraaiden. Uiterekend *zij* zouden de Griekse alliantie niet de rug mogen toekeren. De Spartanen lijken voorts in te spelen op de reputatie (en bijkomstig eergevoel) en de identiteit van de Atheners, door te zeggen dat zij juist bekend staan om de ‘gevers van vrijheid’ (dit had waarschijnlijk betrekking op de Atheense democratie). Door een alliantie aan te gaan met de tirannische Perzen (‘afnemers van vrijheid’) zouden ze in strijd met hun eigen principes handelen en vervallen tot de antithese van de Atheense (democratische) identiteit. De boodschap werd besloten met de

---

¹⁷⁵ Hdt. 8.142.

belofte van Sparta dat hun beste legers zich bij de Griekse alliantie (te Salamis) zouden voegen.

In hun respons aan zowel de Spartaanse gezant als aan Alexander van Macedonië maakten de Atheners tactisch gebruik van de situatie. Ze realiseerden zich dat zij door het aanbod van Mardonios een krachtig machtsmiddel in handen hadden gekregen dat hen in staat stelde de situatie naar hun hand te zetten.¹⁷⁶ De Atheners hadden de keuze om de Perzische afgezant direct van repliek te dienen (voordat de Spartaanse bode was gekomen), maar het bleek dat zij pas na beide berichten helemaal uitgehoord te hebben, beide partijen afzonderlijk een antwoord gaven. Dit betekent dat de Atheners anticipeerden op de waarschijnlijkheid dat de Spartanen zouden reageren op het nieuws van de Perzen, en dat zij berekenend hadden gewacht op de Spartaanse afgevaardigde met hun voorstel (en de belofte van hun legers). De reactie van de Atheners op de berichtgeving van de Perzische afgezant is daarom dubbel beladen: er is geen sprake van een een-op-een conversatie, maar van drie betrokken partijen waar verschillende loyaliteiten en belangen van invloed zijn. Enerzijds speelt de *commitment* aan (de eervolle karakteristieken die verbonden werden met) de overkoepelende Helleense identiteit een belangrijke rol; de Helleense identiteit wordt gecontrasteerd met de Perzische identiteit, en de eer en vrijheid van Hellas moet gewaarborgd worden tegen slaafse onderwerping aan het Perzische rijk. Anderzijds wordt de dialoog gekleurd door de *commitment* aan individuele polis-belangen en aan regionale identiteit (waarbij de langlopende vete tussen Sparta en Athene en de belangen van deze poleis de dominante drijfveren zijn). Alvorens te reageren op de boodschap van de Spartaanse gezant, formuleerden de Atheners aan Alexander van Macedonië aldus het volgende antwoord:

*We know of ourselves that the power of the Mede is many times greater than ours. (...) Nevertheless in our zeal for freedom we will defend ourselves to the best of our ability. But as touching agreements with the foreigner, do not you essay to persuade us thereto, nor will we consent; and now carry this answer back to Mardonius from the Athenians, that as long as the sun holds the course whereby he now goes, we will make no agreement with Xerxes; but we will fight against him without ceasing, trusting in the aid of the gods and the heroes whom he has set at nought and burnt their houses and their adornments.*¹⁷⁷

De Atheners spreken in deze passage (in tegenstelling tot de Spartanen) niet voor Hellas, maar in hun reactie verdedigen zij voor hun polis en hun *commitment* aan de Helleense identiteit: zij behoren hier wel toe. De Atheense reactie is strijdlustig en bevlogen van een vrijheidsideaal: hoewel de Atheners zich bewust waren van de overmacht van de Perzen, wordt hier duidelijk gemaakt dat zij (wel) bereid zijn hun vrijheid met man en macht te verdedigen. Er wordt bekrachtigd dat geen enkele mogelijkheid bestond dat zij er maar ook aan hadden gedacht om op het aanbod van de Perzen in te gaan; er wordt sterk gesuggereerd dat de Atheners bereid zijn te sterven voor deze zaak. Tevens zeggen zij blind te vertrouwen

---

¹⁷⁶ De mogelijkheid werd hen als het ware in de schoot geworpen om Sparta onder druk te zetten te participeren in de oorlog. Met zijn voorstel tekent Mardonios aldus indirect zijn eigen ondergang.

¹⁷⁷ Hdt. 8.143.

op de steun van de goden en helden, wiens toorn de Perzen over zichzelf hadden afgeroepen door hun huizen (i.e. tempels) en bijbehorende decoraties en giften te vernietigen. Uit deze passage valt op te maken dat vrijheid en de gunst van de goden, waarden zijn die geëerd werden door de meeste, al dan niet alle poleis. Deze gedeelde karakteristieken kwamen tot uiting in een overkoepelende Helleense identiteit als ‘de vrije Helleen’, begunstigd door de goden (in contrast met de tegenpartij, de Perzen, die de toorn van de goden over zich af hadden geroepen). Positieve karakteristieken vormden (in de beleving van de betrokkenen) aldus de fundamenteën van een gedeelde positieve identiteit, die geconstrueerd werd in tegenstelling tot de negatieve identiteit van de contrasterende partij, de Perzen.¹⁷⁸ Het mag duidelijk zijn dat Hellas en de Helleense identiteit niet zozeer vaste en omschreven begrippen behelsde, maar door de Grieken verbonden werden aan de hoogst gewaardeerde idealen (vrijheid, vrije wil, manmoedigheid, standvastigheid, onsterfelijke eer).

Het antwoord dat de Atheners aan de Spartanen gaven is explicieter dan hun reactie op het Perzische aanbod. In passage 8.144 maken de Atheners aan de Spartanen duidelijk dat zij (letterlijk) voor geen goud de Perzen zouden dienen en Hellas op deze wijze de slavernij in zouden drijven. Ze verzetten zich tegen de negatieve stigmatisering dat zij, de Atheners (als goede Hellenen), in staat zouden zijn om zodanig te handelen. Ze betoogden vele redenen te hebben om dit niet te doen:

*First and chiefest, the burning and destruction of the adornments and temples of our gods, whom we are constrained to avenge to the uttermost rather than make covenants with the doer of these things, and next the kinship of all Greeks (τὸ Ἑλληνικὸν) in blood (ὄμαιμόν) and speech (ὁμόγλωσσον), and the shrines of gods and the sacrifices that we have in common (θεῶν ἰδρύματα... κοινὰ καὶ θυσίαι), and the likeness of our way of life (ἡθεά... ὁμότροπα), to all which it would ill beseem Athenians to be false. Know this now, if you knew not before, that as long as one Athenian is left alive we will make no agreement with Xerxes.*¹⁷⁹

In deze passage worden alle motieven genoemd om voor (de vrijheid van) Hellas te strijden: gedeelde afkomst, bloedverwantschap, gemeenschappelijke taal, religie en levensbeschouwing; zaken die alle Hellenen (idealiter) gemeenschappelijk met elkaar zouden hebben, *indicia* van de Helleense identiteit. Deze motieven worden als vanzelfsprekend gepresenteerd, waardoor de notie van een etnische verbondenheid wordt gereïficeerd: het lijkt alsof de Atheners bijna op morele gronden achtten dat alle Grieken (Hellenen) zich hier bewust van zouden moeten zijn. Op grond daarvan pleiten ze zichzelf vrij van de beschuldiging van de Spartanen: uitgerekend zij waren zich bewust wat de Hellenen bij elkaar bracht, zij bovenal waren *committed* en toonden hun toewijding aan de Helleense identiteit. Voor de Spartanen was het een mogelijkheid dat de Atheners in zouden gaan op het Perzische aanbod; de Atheners kozen echter voor het tegengestelde dan wat van hen (door de Spartanen) verwacht werd en onderschreven op deze wijze hun *salience* en *commitment* aan de gedeelde

¹⁷⁸ Ofwel: dit zijn de *indicia* van de Helleense identiteit, waaromheen een dergelijke constructie gebouwd is.

¹⁷⁹ Hdt. 8.144.

Helleense identiteit, waard om voor te strijden.

Hoewel veel aandacht is uitgegaan naar de primordialistische tendensen in bovenstaande passage, kan hier nuancering in gebracht worden. De eerste, en bovendien belangrijkste (*'chiefest'*) beweegreden die genoemd wordt, is de wraakneming voor de destructie van de tempels. Dit kan duiden op de Griekse tempels in heel Griekenland, maar in de Atheense context refereert dit hoogstwaarschijnlijk naar de Atheense tempels op de acropolis, die door de Perzen in puin waren geslagen. In dat geval toont de eerste zin een beduidende *commitment* aan de Atheense identiteit, die in deze context belangrijker (maar niet minder cruciaal) lijkt dan de loyaliteit aan Hellas.¹⁸⁰

Tevens moet men in gedachte houden dat het niet gaat om wat werkelijkheid is (i.e. de vraag of de Grieken daadwerkelijk de genoemde zaken met elkaar gemeen hadden), maar over discours en de beoogde effecten van retoriek. De overeenkomsten die de Grieken binnen de Helleense identiteit met elkaar gemeen zouden hebben, werden instrumenteel aangewend om onderlinge sociaalpolitieke discrepanties aan de kant te schuiven. Athene had immers de legers van Sparta nodig en wilde hiervan verzekerd zijn; door de Helleense alliantie tegen de Perzische vijand te reïficeren (i.e. het voor te doen als een feit), legden zij claim op iets wat *vanzelfsprekend* voor een Helleen zou moeten zijn. Hiermee wisten ze niet alleen Sparta in een hoek te drijven (ze waren nu wel verplicht hun legers te sturen), maar wisten zichzelf tevens moreel hoger te positioneren door het feit dat de Spartanen de *commitment* aan de Helleense identiteit (en de bijbehorende loyaliteit aan Hellas) niet als natuurlijk gegeven zagen. Zij waren immers bij de Atheners gekomen om zekerheid te verkrijgen dat zij geen pact met de Perzen zouden sluiten (i.e. de Helleense identiteit verraden), hetgeen in de laatste zin van bovenstaande passage afgedaan wordt als uiterst *vanzelfsprekend*. Door trotse claim te leggen op de categorische 'etnische ascripties', de idealen van het Helleens-zijn, en deze als *vanzelfsprekend* te presenteren, profileerden de Atheners zich als moreel bekwame en gerechtigde leiders van Hellas, ten koste van het aanzien van de Spartanen. Hiermee verhoogden zij het prestige van hun polis (door zich te verbinden aan de eervolle connotaties van Hellas) en portretteerden zij zichzelf niet alleen als de verdedigers van vrijheid bij uitstek, maar ook als de voorvechters van de Helleense identiteit.

De verteller laat zich hierover niet onuitgesproken. In boek VII analyseert Herodotos de situatie expliciet in de 'ik-vorm', waarbij hij Athene lijkt te propageren als het toonaangevende beeld voor Hellenen die voor de vrijheid van Hellas strijden. De rol van Athene wordt in diens optiek cruciaal geacht voor het overleven van Hellas:

*I will not refrain from uttering what seems to me to be true. Had the Athenians been panic-struck by the threatened peril and left their own country, or had they not indeed left it but remained and surrendered themselves to Xerxes, none would have essayed to withstand the king by sea.*¹⁸¹

---

¹⁸⁰ Een kanttekening hierbij is dat het echter wederom dubieus is welke '*temples of our gods*' bedoeld worden: alle verwoeste Griekse tempels, of louter de Atheense tempels.

¹⁸¹ Hdt. 7.139.

Vervolgens geeft Herodotos een voorspelling over wat er zou zijn gebeurd als de Atheners zich teruggetrokken zouden hebben uit de strijd: de Peloponnesiërs die weliswaar hun verdedigingsmuren hadden weten te voltooiën, zouden al hun bondgenoten verliezen en alleenstaand het onderspit tegen de Perzen hebben gedolven.¹⁸² De rest van Hellas zou verdragen met Xerxes hebben gesloten en Hellas zou vroeg of laat onderworpen worden door de Perzen.¹⁸³ Maar, looft Herodotos,

*by choosing that Hellas should remain free they (de Atheners) and none others roused all the rest of the Greeks. (...) Nor were they moved to desert Hellas by the threatening oracles that came from Delphi. (...) To say that the Athenians were the saviours of Hellas is to hit the truth.*¹⁸⁴

Deze passage roemt de rol van Athene in de strijd voor de vrijheid van Hellas, waardoor men wellicht een pro-Atheense houding van de schrijver kan ontwaren: Athene lijkt in het discours van de *Historiai* geprofileerd te worden als de woordvoerder van de Helleense identiteit. Athene stond voor alles waar Hellas voor stond; zij behelsten het Helleense ideaal: de vrijheid van de polis (i.e. de vrijheid om autonoom –zonder invloeden van buitenaf, te regeren).

De spanning tussen de *commitment* aan enerzijds de Helleense identiteit (waarbij zowel Sparta als Athene zich profileerden als ‘strijders voor Hellas’), en anderzijds de toewijding aan lokale belangen, begon spoedig daarna zijn sporen te tonen. Nadat de Spartanen van hun gezant hadden vernomen dat de Atheners geen pact zouden sluiten met de Perzen en hierin waren gerustgesteld, namen zij vooralsnog geen initiatief om hun troepen naar de alliantie te Salamis te sturen en Griekenland ten noorden van de Peloponnesos te verdedigen. Kort daarop werd een Atheense gezant, samen met twee gezanten uit Megara en Plataia, naar Sparta gezonden om hen dringend te manen acute actie te ondernemen; de vijand was immers in aantocht. In de boodschap van de gezanten aan de Spartanen wordt wederom de kracht van het instrument van de Helleense identiteit duidelijk. Met fiere, trotse woorden wordt duidelijk gemaakt dat zij zich verzetten tegen de Perzische macht, ondanks dat de koning der Perzen bereid was hun land (Athene) terug te geven en hen (de Atheners) zijn gelijken te maken. Maar zij hadden zich niet verlaagd tot deze verleiding, maar eervol standgehouden, uit morele verplichting aan Hellas.

*We, for that we would not sin against Zeus the god of Hellas, think it shame to betray Hellas, have not consented, but refused, and this though the Greeks are dealing with us wrongfully and betraying us to our hurt, and though we know that it is rather for our advantage to make terms with the Persian to wage war with him; yet we will not make terms with him, of our own free will.*¹⁸⁵

In deze passage klinken de trots en eergevoelens door die verbonden waren met het behoren

---

¹⁸² Hdt. 7.139.

¹⁸³ Hdt. 7.139.

¹⁸⁴ Hdt. 7.139.

¹⁸⁵ Hdt. 9.7.

tot de Helleense identiteit. Door de Spartanen eraan te herinneren dat zij, de Atheners, niet in waren gegaan op een (voor hen) gunstig aanbod van de Perzen, maar dat zij zich met alle macht *uit vrije wil* verzetten, wordt wederom betuigd dat de Atheners bij uitstek Hellenen zijn. Het effect van een dergelijk betoog is duidelijk: de ideologische winst (eeuwige roem, strijden voor glorie en voor Hellas) die klinkt uit de trots waarmee de gezanten spreken wordt benadrukt, waardoor een eenheid van Hellenen bevorderd kon worden. De Atheners vertolkten niet alleen het ideaal van vrijheid (waar elke polis zich in wist te vinden), ook verhoogden ze de eer van het behoren tot de Helleense identiteit, door Zeus de oppergod (erkend door alle poleis) expliciet te benoemen als ‘de god van Hellas’. Wederom is er sprake van een hogere morele rol die door de Atheners ingenomen wordt: niet alleen zijn zij moediger dan die Grieken die afzien van de strijd tegen de Perzen (en Hellas – ‘ons’ hebben verraden), ook handelen zij uitsluitend uit vrije wil. De vrije wil van een Helleen lijkt in te houden dat men het beste voor Hellas wenst en aldus ten goede van Hellas handelt. Deze specificatie van handelen uit vrije wil, verbonden met het ideaal van vrijheid, functioneert in deze passage als het kenmerk bij uitstek van de ideale Helleen, een identiteit die de Atheners graag claimden.

De boodschap vervolgt met een verwijt aan de Spartanen, waarbij hun *commitment* aan en zo *saliency* van de Helleense identiteit sterk betwijfeld werd: ‘*for our part we act honestly by the Greeks but what of you, who once were in great dread lest we should make terms with the Persian?*’¹⁸⁶ De Atheners sloegen hiermee de spijker op de kop en beredeneerden vervolgens dat de Spartanen uit eigenbelang (in plaats van in het belang van Hellas) handelden: nu zij zekerheid hebben dat de Atheners Hellas nooit zouden verraden en omdat de verdedigingsmuren bij de Isthmus bijna voltooid waren, namen zij niet langer de Helleense alliantie (onder leiding van Athene) in acht, maar verbraken hun beloftes om tegen de Perzen te strijden op schandelijke wijze.¹⁸⁷

Tevergeefs wachtte de alliantie op een reactie van de Spartanen. Tien dagen lang besloten de Spartanen niets van zich te laten horen; zij waren temidden van het festival ter ere van Hyacinthus, en ondertussen waren zij druk bezig om de muren bij Peloponnesische Isthmus te voltooiën en te versterken. Ook Herodotos spreekt zich hier kritisch over uit en maakt gewag van de pragmatische en baatzuchtige houding van de Spartanen. De Spartanen waren er zo op gedrongen dat de Atheners geen verdrag zouden sluiten met de Perzen, maar maakten als het erop aankwam geen aanstalten om de alliantie te steunen. De enige reden die Herodotos hierbij zegt te kunnen bedenken, is dat op het moment dat Alexander van Macedonië het aanbod van Xerxes aan de Atheners overbracht, de verdedigingsmuren bij de Isthmus nog niet voltooid waren, waardoor de Peloponnesos kwetsbaar was en de Spartanen aldus vreesden voor een coalitie van Athene en Perzië.¹⁸⁸ Nu de Isthmus eenmaal gesterkt was, hoefden zij niet meer te vrezen voor de veiligheid van de Peloponnesos, waardoor zij niet langer de zekerheid van Athene’s loyaliteit nodig hadden en de berichten van de gezanten

---

¹⁸⁶ Hdt. 9.7.

¹⁸⁷ Hdt. 9.7.

¹⁸⁸ Hdt. 9.8.

aldus geen aandacht gaven.¹⁸⁹ Herodotos toont hier expliciet dat de meest *salient* identiteit aan de Spartanen, de lokale (Peloponnesische) identiteit is, en hun identiteitsrol als Helleen een lagere rang kreeg toegeschreven.

Dit wordt versterkt door de gebeurtenis die daarna volgde: ene Chileos van Tegea kwam bij de Spartanen en adviseert hen dat, hoe sterk de muren van de Isthmus nu ook mogen zijn, *‘there will be doors enough, and wide enough open too, by which the Persian may gain entrance to the Peloponnese.’*¹⁹⁰ Het zou verstandiger zijn het verzoek van de Atheners in te willigen en hen de beloofde legers te sturen, voordat zij alsnog een coalitie met de Perzen aan zouden gaan en Hellas met de grond gelijk zouden maken, aldus Chileos.¹⁹¹ Pas bij het horen van dit advies en besef van deze dreiging, kwamen de Spartanen in actie en zonden hun legers onder leiding van Pausanias, zoon van Cleombrotos.

Het Perzische leger was ondertussen Griekenland binnengedrongen. Wanneer Mardonius en zijn leger een rustpunt nemen in Thebe, wordt een banket georganiseerd door de Thebaan Attaginos, waarbij iedere barbaar naast een Thebaan werd geplaatst. Herodotos laat zijn lezers deelnemen in een gesprek tussen de Thebaan Thersandros en zijn Perzische gesprekspartner. De Pers is bedroefd en deelt zijn gevoelens over de oorlog: *‘see you these Persians at the banquet (...)? All these in a little while you shall see but a little remnant left alive.’*¹⁹² Na deze woorden uitgesproken te hebben, huilt hij bitter. Thersandros toont zijn medeleven en oppert dat hij deze gedachten moet delen met Mardonius en de rest van de Perzen. De Pers schudt zijn hoofd en vervolgt: *‘what I have said is known to many of us Persians; but we follow, in the bonds of necessity. And it is the hatefulest of all human sorrows to have much knowledge and no power.’*¹⁹³ Zijn woorden duiden de antithetische Perzische identiteit: men is gevangen door noodzakelijkheid; en zijn onmachtig voor hun eigen situatie door onderwerping aan de koning. In tegenstelling tot de Hellenen, worden de Perzen hier dus geprofileerd als onvrij en onmachtig: anders dan de Grieken (in hun retoriek betogen), zijn zij niet bereid om vrijwillig te sterven voor een goede zaak, maar zijn ze meer gedwongen (onvrij) om te sterven voor de koning.

Ondertussen waren Mardonius en zijn legers in Boeotië aangekomen, waar het grootste deel van de Griekse stadsstaten zich al dan niet vrijwillig aan het Perzische leger onderwierp. In passage 9.17 wordt beschreven hoe de Phokiërs zich eervol positioneerden door zich niet bij het Perzische leger aan te sluiten. Hoewel de Phokiërs niet opgewassen waren tegen de Perzen, betracht de Phokische generaal Harmokydes zijn troepen aan te sporen en roemt het verzet tegen de Perzen: *‘for it is better to end our lives in action and fighting than tamely to suffer a shameful death. Nay, but we will teach them that they whose slaying they have devised are men of Hellas!’*¹⁹⁴ Met deze woorden profileert Harmokydes de Phokiërs als Hellenen bij uitstek: zij tonen zich hier bereid een eervolle dood te sterven in naam van Hellas, in plaats van een schandelijke onderwerping aan de Perzen. Ook Mardonius

---

¹⁸⁹ Hdt. 9.8.

¹⁹⁰ Hdt. 9.9.

¹⁹¹ Hdt. 9.9.

¹⁹² Hdt. 9.16.

¹⁹³ Hdt. 9.16.

¹⁹⁴ Hdt. 9.17.

blijkt deze moed te waarderen, waardoor de Phokiërs uiteindelijk door de Perzen gespaard worden.

Doordat de Peloponnesische poleis zich hadden aangesloten bij de alliantie, was de Helleense militaire coalitie aanzienlijk gegroeid. Vanaf Eleusis marcheerde het leger naar de Boeotische grens om de strijd aan te binden met de Perzen. Verscheidene veldslagen vonden plaats, waarna de coalitie besloot van het bergachtige gebied bij Megara, naar de vlaktes van Plataia af te dalen. Tijdens het organiseren van het leger op het veld, ontstond een dispuut tussen de Tegeërs (een Peloponnesische stadsstaat) en de Atheners over wie de meest eervolle positie mocht innemen, en aldus zij aan zij van de Lakedaimoniërs zouden strijden.¹⁹⁵ Beide partijen probeerden te rechtvaardigen dat zij een dergelijke betrekking waardig waren. De Tegeërs, in hun positie als mede-Peloponnesiërs van de Lakedaimoniërs, beriepen zich op hun overwinning in het verleden op de Herakleidai bij de Isthmus, waarmee zij deze ‘indringers’ uit de Peloponnesos hadden verjaagd.¹⁹⁶ Bovendien, zo sprak de Tegeïsche leider, waren zij een dergelijke positie waardiger dan de Atheners vanwege het feit dat de Tegeërs vele oorlogen aan de zijde van de Lakedaimoniërs gestreden hadden.¹⁹⁷ Door hun *saliency* van de Peloponnesische identiteit (al vanouds streden zij voor de veiligheid van de Peloponnesos), en hun *commitment* aan die identiteit (zij hadden altijd de Lakedaimoniërs gesteund in hun oorlogen), trachtten de Tegeërs de Lakedaimoniërs voor zich te winnen.

De reactie van de Atheners hierop is scherp: ‘*it is our belief that we are here gathered in concourse for the battle with the foreigner, and not for discourses.*’¹⁹⁸ Wederom nemen de Atheners hier een moreel superieure positie in, door de prioriteit te stellen aan de strijd tegen de Perzen, niet aan interne geschillen. Hiermee tonen de Atheners een grotere *commitment* aan Hellas dan aan hun lokale identiteit (zoals de Tegeërs die zich expliciet beriepen op de met de Lakedaimoniërs gedeelde Peloponnesische identiteit). De Atheners gaan vervolgens verder met hun betoog door (toch) een opsomming te geven van grotere Atheense overwinningen, die in glorie en roem de overwinning van de Tegeërs op de Herakleidai zouden overtreffen. Maar verleden overwinningen doen er niet meer toe, spreken de Atheners,

*as we are far more and greater than any men in Hellas, yet from our feat of arms at Marathon we deserve to have this honour (...); seeing that alone of all Greeks we met the Persian single-handed, nor failed in that high enterprise, but overcame (...). Is it not our right to hold this post, for nought but that one feat? Yet seeing that this is no time for wrangling about our place in battle, we are ready to obey you, me of Lacedaemon! And take whatso place and face whatso enemy you deem most fitting; wheresoever you set us, we will strive to be valiant men.*¹⁹⁹

In tegenstelling tot de Tegeërs, stellen de Atheners hun reputatie niet alleen meer overweldigend is dan de Tegeërs alleen, maar grootser dan iedereen in Hellas. Tevens beroepen zij zich op heldendaden die zij voor *Hellas* hadden verricht: de Atheners waren

---

¹⁹⁵ Hdt. 9.26.

¹⁹⁶ Hdt. 9.26.

¹⁹⁷ Hdt. 9.26.

¹⁹⁸ Hdt. 9.27.

¹⁹⁹ Hdt. 9.27.

immers verantwoordelijk voor de roemvolle overwinning op de Perzen bij Marathon, waarbij zij geen hulp hadden gekregen van de Peloponnesiërs. Hiermee stelden de Atheners, als reeds eerder bewezen voorvechters van Hellas, niet alleen het volste recht te hebben om naast de Lakedaimoniërs te strijden, maar versterken hierdoor tevens hun eigen verbondenheid aan de Helleense identiteit. Na de Atheense redevoering, laat Herodotos hen al juichend bijstaan door het gehele leger, dat unaniem proclameerde dat de Atheners waardiger geschat waren dan de Tegeërs.²⁰⁰

Beide kampen offerden vervolgens aan de goden, hopen op goede voortekens voor de strijd. Zowel de Griekse priesters als de Perzische priesters voorzien uit meerdere offers en voortekens dat zij (beiden) niet succesvol zouden zijn indien zij als eerste zouden aanvallen. Tien dagen lang stonden beide partijen in een patstelling. Mardonios wilde echter niet langer wachten op goede voortekens: het Helleense leger groeide met de dag en de voorraden van de Perzen raakten op. Die nacht besloot Alexander van Macedonië de Atheners te bezoeken, en vertelde hen dat de Perzen bij zonsopgang zullen aanvallen. *'I would not tell it to you were it not by reason of my great care for all Hellas,'* spreekt de Macedoniër, *'for I myself am by ancient descent a Greek, and I would not willingly see Hellas change her freedom for slavery.'*²⁰¹ Uit zijn woorden spreekt, ondanks zijn deelname aan de Perzische veldtocht, dat Alexander toegewijd is aan vermeende Griekse afkomst en aan de Helleense zaak. Alexander profileerde zich dus expliciet als een van hen: een Helleen. Door zijn leven te riskeren om de Atheners van de Perzische plannen op de hoogte te brengen, toont hij zijn *commitment* aan Hellas en haar vrijheid. *'But'*, vervolgt hij, *'if this war end as you wish, then must you take thought how to save me too from slavery, who of my zeal have done so desperate a deed as this for the cause of Hellas, in my desire to declare you Mardonius' intent.'*²⁰² Met zijn acties en retoriek trachtte Alexander van twee kanten te profiteren. Hij, als bondgenoot van de Perzen, betrachtte zijn eigen positie veilig te stellen door beide partijen te begunstigen. In het geval de Hellenen de Perzen zouden overwinnen, dan zou hijzelf in de nasleep van de oorlog niet vervolgd worden voor zijn bondgenootschap met de Perzen. De passage toont hierdoor hoe de Helleense identiteit (en de Helleense zaak) zodanig als instrument gebruikt konden worden om eigen belangen voor te staan.

In het ochtendgloren breekt de strijd los op de vlakte van Plataia, door Herodotos beschreven in meerdere veldslagen. Op een gegeven moment ontstaat er onenigheid onder de Lakedaimoniërs, waarbij een deel wil vluchten en een deel stand blijft houden. De Atheners daarentegen, vertelt Herodotos, *'stood unmoved at their post, well knowing that the purposes and the promises of the Lacadaemonians were not alike.'*²⁰³ De Atheners worden hier door Herodotos geprofileerd als beter, moediger en standvastig tegen de Perzische overmacht. De onwankelbare *commitment* aan Hellas contrasteerde met het handelen van de Lakedaimoniërs. Herodotos toont zich hier bewust van onderliggende belangen van de Lakedaimoniërs, die niet primair gecentreerd zijn op de Helleense zaak, maar op eigenbelang (waarbij angst om te

---

²⁰⁰ Dit roept een gevoel van democratie op, waarbij de meeste stemmen gelden.

²⁰¹ Hdt. 9.45.

²⁰² Hdt. 9.45.

²⁰³ Hdt. 9.54.

sterven ook een rol speelt). Het blijkt hier dat *salience* en *commitment* niet geheel hand in hand gaan; hoewel men zich profileerde als Helleen door retorische beloftes, lijkt dit niet overeen te komen met het daadwerkelijke handelen dat zou moeten voortkomen uit die identiteit. *Commitment* aan andere identiteitsrollen en bijbehorende belangen spelen hierbij een grotere rol die niet expliciet aan de oppervlakte komt.

Op uitvoerige wijze worden vervolgens de veldslagen tegen de Perzen beschreven, waarbij de Spartanen bijna het onderspit delven. Het lot wordt gekeerd door de godin Hera die hen bijstaat, en waardoor ze (formeel) het eind van de strijd teweeg weten te brengen door de dood van Mardonios en zijn garde. Toen de leider van de Perzen het onderspit delfde, wisten zijn onderdanen niet meer wat zij moesten doen (zij hadden immers geen vrije wil), en gaven zich daarna snel over. Deze overwinning wordt door Herodotos beschreven als ‘*the most glorious of victories ever known to men, won by Pausanias, the son of Cleombrotus.*’²⁰⁴ Herodotos benadrukt echter tevens dat de Spartanen niet in staat waren geweest de Perzen te overwinnen zonder de hulp van de Atheners: ‘*for as long as the Athenians were not there, the foreigners defended themselves, and had greatly the advantage of the Lacedaemonians.*’²⁰⁵ Hiermee lijkt hij de rol van de Spartanen toch schril af te laten steken met die van de Atheners, waarbij hij de laatste boven de eerste plaatst in hun rol, positie en reputatie in de Helleense oorlogen.

In de nasleep van de strijd worden indrukwekkende dankoffers gebracht aan de Panhelleense heiligdommen van Olympia, Delphi en bij de Korinthische Isthmus.²⁰⁶ De goden werden bedankt en gelauwerd: als de goden de Hellenen niet goedgezind waren, dan hadden zij de oorlogen niet gewonnen. Dit onderstreept dat de overwinning op de Perzen bij uitstek geprofileerd werd als een Panhelleense overwinning, waarbij Herodotos de Atheners als de grootste overwinnaars liet uitkomen.

---

²⁰⁴ Hdt. 9.64. In passage 9.78 wordt tevens ‘zijn’ overwinning geroemd: “*Son of Cleombrotus, you have done a deed of surpassing greatness and glory; by heaven’s favour you have saved Hellas, and thereby won greater renown than any Greek known to men.*”

²⁰⁵ Hdt. 9.70.

²⁰⁶ Hdt. 9.81.

III Herodotos en zijn Hellenen

In navolging van De Saussure's semiotische principes is gebleken dat de coherentie tussen het woord 'Helleen' en de betekenis ervan (wat is 'Helleens'?) conventioneel gevormd kan worden. Herodotos bepaalde in zijn *Historiai* de betekenis (en conventie) van de ideale Helleen door dit beeld via zijn actoren in hun retoriek te laten verwoorden. In bovenstaande analyse is duidelijk geworden dat de Griekse poleis, waarbij Sparta en Athene als prominentste partijen op de voorgrond traden, in hun retoriek het verzet tegen de Perzen (verbonden met het behouden van de vrijheid van Hellas) als voorwaarde leken te stellen voor het behoren tot de Helleense identiteit. Hoewel van beide partijen duidelijk is geworden dat ook hun *commitment* aan eigen polis- of regionale belangen (i.e. multipolariteit) tevens een essentiële rol speelden in hun handelen, betrachtten beide partijen dit niet zo te presenteren in hun retoriek. De boodschappen die zij gezanten lieten sturen en de redevoeringen die zij hielden, zijn derhalve dubbel te interpreteren.

De stadstaten leken bijvoorbeeld erin overeen te stemmen dat de veiligheid van Hellas gewaarborgd moest worden; tegelijkertijd waren de sporen van *commitment* aan lokale identiteiten en eigen belangen duidelijk zichtbaar. De kwestie wie de Helleense coalitie zou leiden, vormde bijvoorbeeld een belangrijke aanwijzing voor de onderliggende motivaties van de deelnemers die op hun beurt weer verbonden waren aan lokale belangen. De Atheners leken hier steeds scherp bewust van te zijn, en wezen de betreffende polis (e.g. Syracuse of Sparta) op hun plaats. Hierbij speelden zij in op de sociale verwachtingen die verbonden waren aan het Helleens-zijn: trots en machtslust moesten aan de kant gezet worden voor het grotere belang, de veiligheid van Hellas. 'Hellas' was hierbij echter een paradigmatisch ideaal. Door de claim te leggen op de kennis wat goed is voor Hellas, profileerden de Atheners zichzelf als morele en plichtsgetrouwe Hellenen bij uitstek. Impliciet is op te merken dat de Atheners zelf hun positie als legerleiders wilden behouden, waardoor ook hun *commitment* aan hun lokale identiteit, hoewel niet expliciet aan de oppervlakte gebracht, een grote rol speelde.

Het delen in de Helleense identiteit werd naarmate men vordert in de verhalen, steeds belangrijker als streven. Dit streven was in de agonistische geest van de Grieken niet zuiver primordialistisch, maar werd gevoed door eigenbelangen en is derhalve instrumenteel te noemen. De ideologische waarde die de Helleense identiteit met zich meebracht, leek evenredig te zijn met macht: de mate waarin men behoorde tot de Helleense identiteit, c.q. de mate waarin men zijn *commitment* aan Hellas betrachtte, was bepalend voor de macht en aanzien die men verkreeg. Zo profileerde Athene zich als moediger in hun standhouden tegen de Perzische overmacht en bovendien 'zuiverder' in hun *commitment* aan Hellas dan de Lakedaimoniërs, waardoor zij zich niet alleen als uitgesproken voorvechter van Hellas positioneerden, maar zich ook moreel hoger plaatsten dan andere poleis. Uiteraard was dit een machtig retorisch middel waarmee zij leiderschap konden claimen over de Griekse alliantie.

De Spartanen zijn daarentegen niet als bevlogen van het Helleense ideaal beschreven en lijken naarmate de *Historiai* vorderen, zich steeds individualistischer op te stellen met betrekking tot de Helleense zaak. Zo beschrijft Herodotos ontsteld dat de Peloponnesiërs de

Helleense alliantie de rug toekeerden om de voltooiing van de muren bij de Korinthische Isthmus te verwezenlijken. Hun pragmatische houding wordt nog duidelijker op het moment dat de Atheners het aanbod van de Perzen krijgen: omdat de Spartanen een persoonlijke dreiging hierin voelden, beloofden ze zonder meer hun troepen aan Hellas te wijden en toonden toen pas hun *commitment* aan de Helleense zaak. In de slag bij Plataia wordt zelfs beschreven dat een deel van de Peloponnesiërs besluit weg te vluchten van de strijd. Door een dergelijk beeld te benadrukken, worden de Spartanen niet alleen gecontrasteerd met de goed handelende Atheners (die de Spartanen steeds moeten ‘stimuleren’ om de beloofde hulp tegen de Perzen te sturen), ook worden zij als pragmatisch, laf en bijna egoïstisch neergezet omdat zij expliciet lokale belangen boven de Helleense zaak stelden.

Men moet niet vergeten dat Herodotos’ eigen opvattingen een belangrijke rol speelde in het beschrijven van de Helleense identiteit via de wisselende retoriek van zijn actoren. Hoewel Herodotos zich in zijn inleiding voordoet als objectief geschiedschrijver, is toch te bemerken dat hij een schrijver van zijn tijd was. Naarmate men vordert in de verhalen van de *Historiai*, lijkt Herodotos zelf de Atheners steeds meer te prijzen voor hun manmoedigheid en daadkracht, veelal gaat dit gepaard met de notie dat andere poleis (met name Sparta) minder moedig waren. Het mag voor zichzelf spreken dat dit hun aanzien aantastte. Zo profileerde Herodotos de Atheners als de voorvechters van Hellas en als het paradigmatische *exemplum* van Helleens-zijn.

Dit krijgt een diepere betekenis wanneer de *Historiai* zelf worden bekeken in hun historische context. De contemporaine wereld van Herodotos was getekend door de Peloponnesische Oorlog tussen Sparta en Athene. Herodotos was uit zijn geboortestad Halikarnassos verbannen (om onbekende redenen) en was daarna waarschijnlijk naar Athene gekomen waar hij zijn *Historiai* had opgetekend.²⁰⁷ In zijn *logoi* laat hij de meest prominente uitspraken, die doordrongen zijn van *commitment* aan de Helleense identiteit, van de Atheners komen, waardoor zij geprofileerd werden als ‘de hoeksteen’ van de Helleense identiteit.

De Helleense identiteit had bovenal betrekking op de hoogste idealen die door de Grieken gedeeld werden, waardoor het een geducht (politiek) instrument werd. Om zich onder de Helleense identiteit te mogen scharen en aldus te delen in de eervolle connotaties die verbonden waren aan die identiteit, moest men demonstreren dat *commitment* aan die identiteit het primaire motief was in hun handelen. Hierdoor vormde de Helleense identiteit een machtig instrument om andere poleis onder druk te zetten, door hen terecht te wijzen wanneer zij lieten doorschemeren dat de lokale belangen zwaarder wogen dan de *commitment* aan de Helleense identiteit, en aldus te dreigen met het verlies van het delen in deze identiteit. Hierdoor is te bemerken dat de poleis retorisch het ideaal van de Helleense identiteit aannamen, maar dat hun beloftes (en dus de *salience* van de Helleense identiteit) in spanning stonden met lokale belangen die voor de poleis even belangrijk waren.

---

²⁰⁷ Godley, *Herodotus in Four Volumes*, viii.

IV Conclusie

DE ANALYSE VAN sociale identiteiten in een historisch beladen narratief is zeer complex en schrijft verscheidene lagen van een sociale realiteit aan om de dynamieken en elementen te ontwaren die aan het discours ten grondslag liggen. Academici die dergelijke inspanningen hebben betracht, lijken met een bepaalde hypothetische bril naar de zaken te kijken, waardoor de specifieke context vertekend kan worden naar hetgeen dat deze hypothese(s) bevestigt. Het gevaar van een dergelijke methodiek is dat er gezocht wordt naar zaken die de voorafgaande hypothesen ondersteunen of bevestigen, en andere thesen weggeredeneerd worden.

Wanneer de verhalen van de *Historiai* in hun narratieve, historische en ideologische context gelezen worden, blijkt dat we niet te maken hebben met één *Helleense* identiteit, maar met meerdere *Griekse* identiteitsrollen, waarbij de actoren veelal meerdere en overlappende sociale identiteiten betrekken. De sociale omgeving waarin men zich bevindt, hoeveel betrokkenen er zijn en in hoeverre belangrijke sociale relaties verbonden zijn aan een bepaalde identiteitsrol zijn allemaal factoren die van invloed zijn op de *commitment* aan en de *salience* van een identiteit. Hierdoor zijn handelingen en retorische formuleringen niet eenzijdig (men zegt wat hij denkt), maar veelzijdig en subjectief gekleurd door belanghebbende actoren, die hun *personae* danken aan de schrijver.²⁰⁸

Mijn onderzoek heeft zich geconcentreerd op de vraag in welke mate een Helleense identiteit al dan niet gepromulgeerd werd in de *Historiai* VI-X. Het antwoord op deze vraag is derhalve niet eenvoudig. In de analyse van de *Historiai* in hoofdstuk II is de narratieve reconstructie van sociale werkelijkheid onder de loep genomen, waardoor de manier waarop Herodotos zijn actoren hun identiteitsrollen lieten profileren centraal is komen te staan. De realistische differentiatie binnen de groep Grieken lijkt in dialectische verhouding te staan met het ideologische (vaak instrumentele) discours dat juist een homogene groep Grieken voorstaat. Het benoemen en ‘activeren’ van positieve (gedeelde) karakteristieken van de Helleense identiteit viel vaak samen met de structureel conflicterende belangen van de verscheidene poleis. Zo werd van de Peloponnesiërs vereist hun eigen gebieden te verlaten om op Atheens grondgebied de strijd te vechten; dat dit beter was voor ‘het grotere goed’, werd echter weer bepaald door de Atheense generaal Themistokles, die weer zijn eigen polis agenda erop na hield.

Het is duidelijk geworden dat er sprake was van multipolaire belangen, waarbij er een tweestrijd bestond tussen de wens om te delen in de Helleense idealen (‘de Helleense identiteit’) en de loyaliteit aan de polis of regio. Iedere stadsstaat leek er uiteindelijk op uit om de veiligheid van *zichzelf* te waarborgen. De opstand tegen de Perzen was in den beginne vooral een kwestie van regionaal en zelfs persoonlijk eigenbelang (i.e. van Aristagoras van Milete); deze tendens ontwikkelde zich sterker naar een ‘Helleense zaak’. Deze Helleense zaak was niet zozeer een collectief gegeven, maar een individualistisch belang dat voor

---

²⁰⁸ De sociale werkelijkheid zoals hij in deze analyse naar voren is gekomen, kan hoe dan ook geen betrekking hebben op de realiteit, doch geeft het een licht werpen op hoe belangrijk identiteit was in de Griekse wereld en daarbij een notie geven over wat de Helleense identiteit zou kunnen hebben behelst.

iedereen gold: de veiligheid van de eigen polis stond op het spel. Hierdoor was de Helleense zaak een ‘*matter of common interest*’, zoals Herodotos het zelf verwoordt.²⁰⁹ Naarmate men vordert in de *Historiai*, is te bemerken dat deze ‘*common interest*’ zich ook in een andere dimensie verhiel: de poleis kregen het belang bij het verkrijgen en behouden van de eer die verbonden was aan het delen in de Helleense identiteit.

De Helleense identiteit werd in de retoriek middels *indicia* primordiaal gesterkt, zoals bloedverwantschap, gedeelde religie en culturele gebruiken. Hierbij is belangrijk te beseffen dat deze *indicia* niet de (historische) waarheid betroffen, maar een instrumenteel discours onderschreven. De vraag welke onderliggende betekenissen, motieven en belangen daaraan ten grondslag lagen, is essentieel voor het reconstrueren van de ideale Helleense identiteit. Deze identiteit werd gefundeerd door gemeenschappelijke doch particularistische waarden (waarden die door elke individuele polis geëerd werden). Dit waren positieve kwaliteiten die door iedereen gedeeld werden en zo een verenigende werking konden uitoefenen: vrijheid (i.e. de vrijheid om autonoom te regeren), een vrije wil (niet uit noodzakelijkheid, maar uit vrije wil strijden), manmoedigheid, standvastigheid en onsterfelijke eer. Hierdoor kon iedere polis voelen en omvatten wat de Helleense identiteit inhield en waar men voor vocht. De lokale identiteiten konden zich alleen extrapoleren naar een hogere overkoepelende Helleense identiteit doordat zij dezelfde positieve karakteristieken deelden en eerden.

Te concluderen is dat de structuur van Hellas bestond uit polisidentiteiten die zich met elkaar konden verbinden middels de Helleense identiteit. De Helleense identiteit in de *Historiai* kan zodoende beschouwd worden als een bontgekleurd mozaïek: het bestaat uit een tal van niet gelijkmatig gekleurde en gevormde glasscherven. De glasscherven representeren de polisidentiteiten in al hun verscheidenheid. Wat hen ideologisch bij elkaar bracht is hetgeen dat juist die verscheidenheid oversteeg: de hooggeëerde idealen die door alle poleis gedeeld werden. Deze idealen waren vereenzelvigd met de Helleense identiteit. De Helleense identiteit was dus niet op de werkelijkheid gebaseerd, maar behelsde een ideaalbeeld. In dit ideaalbeeld lag de kracht van de Helleense identiteit als instrument: identiteit diende de worstelingen tussen de dynamische lokale belangen. Dit heeft zich getoond in bijvoorbeeld de retoriek van Athene en Sparta, waarin zij de *salience* aan de Helleense identiteit als pressiemiddel lijken te gebruiken om steun van elkaar te vergaren. Om zich de eervolle Helleense identiteit aan te meten, moest men genoeg *commitment* tonen, waardoor de stadstaten controle op elkaar konden uitoefenen. Doordat Hellas bijna als personificatie gebruikt kon worden als een slachtoffer van onrechtvaardig handelen en men elkaar hiervoor verantwoordelijk en schuldig kon stellen, is in het discours van de *Historiai* een machtspeel van prestige en eer te bemerken. Dit spel wordt niet alleen gekleurd door multipolaire identiteiten (meerdere identiteitsrollen), maar ook door gemeenschappelijke belangen: iedere polis wilden gezien worden als Helleen en zo delen in de eervolle connotaties die verbonden waren met deze benaming. De strijd voor Hellas werd op deze wijze niet alleen een strijd tegen de barbaren, maar ook een strijd van retorische manipulatie waarbij de Helleense identiteit op het spel werd gezet.

---

²⁰⁹ Hdt. 8.58.

Bibliografie

Primaire bronnen

Herodotus, *Historiai*. Vert.: A.D. Godley, *Herodotus in Four Volumes I-IV*. *Loeb Classical Library* (Londen 1971, 1981).

Secundaire literatuur

Anderson, B., *Imagined Communities* (London 1991).

Barth, F., 'Introduction' in: F. Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference* (Bergen 1970) 9-38.

Baumann, G., *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identities* (Londen/New York 1999).

Brubaker, R., *Ethnicity Without Groups* (Cambridge 2004).

Cartledge, P., *The Greeks. A Portrait of Self and Others* (Oxford 1993).

Crielaard, J.P., 'The Ionians in the Archaic period. Shifting identities in a changing world', in: T. Derks en N. Roymans (ed.), *Ethnic constructs in Antiquity: the role of power and tradition* (Amsterdam 2009) 37-84.

Davies, J.K., 'Greece after the Persian Wars.' in: D.M. Lewis, J. Boardman, J.K. Davies en M. Ostwald (ed.), *The Cambridge Ancient History 5* (1992) 15-33. *Cambridge Histories Online* (versie 3 januari 2011):
http://histories.cambridge.org/uid=282/extract?id=cho19780521233477_CHOL9780521233477A003 (10 maart 2011).

Derks, T. en N. Roymans (ed.), *Ethnic constructs in Antiquity: the role of power and tradition* (Amsterdam 2009).

Eriksen, T., *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives* (2e editie; Londen 2002).

Fearon, J.D. en D.D. Laitin, 'Violence and the Social Construction of Ethnic Identity', *International Organization* 54.4 (2000) 845-877.

Finley, M.I., 'The Ancient Greeks and Their Nation: The Sociological Problem', *The British Journal of Sociology* 5.3 (1954) 253-264.

Freeman, M.A., 'Linking Self and Social Structure. A Psychological Perspective on Social Identity in Shri Lanka', *Journal of Cross Cultural Psychology* 32 (2001) 291-308.

Gehrke, H.J., 'From Athenian identity to European ethnicity. The cultural biography of the myth of Marathon', in: T. Derks en N. Roymans (ed.), *Ethnic constructs in Antiquity: the role of power and tradition* (Amsterdam 2009) 85-91.

Gellner, E., *Nations and Nationalism* (Oxford 1983).

Georges, P., *Barbarian Asia and the Greek experience: from the archaic period to the age of Xenophon* (Baltimore 1994).

Godley, A.D., *Herodotus in Four Volumes I. Loeb Classical Library* (Londen 1971, 1981).

Gruen, E.S., *Rethinking the Other in Antiquity* (Oxford 2011).

Hall, J.M., *Ethnic identity in Greek antiquity* (Cambridge 1997).

—, *Hellenicity: between ethnicity and culture* (Chicago 2002).

Hobsbawm, E., 'Ethnicity and nationalism in Europe today', *Anthropology Today* 8.1 (1992) 3-8.

—, *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983).

Hogg, M.A., D.J. Terry, en K.M. White, 'A Tale of Two Theories. A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory', *Social Psychology Quarterly* 58.4 (1995) 255-269.

Hölscher T., 'Images and Political Identity: The Case of Athens' in: D. Boedeker en K.A. Raaflaub (ed.), *Democracy, Empire and the Arts in Fifth-Century Athens* (Londen 1998) 153-183.

Ignatiav, M., *The Warrior's Honor* (Londen 1990).

Jabri, V., *Discourses on Violence: Conflict Analysis Reconsidered* (Manchester 1996)

Kuper, A. en J. Kuper (ed.), *The Social Science Encyclopedia* (2e editie; New York 2003).

Leezenberg, M. en G. de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*

(Amsterdam 2001).

Lendering, J. 'Egyptian customs in Herodotus, the Histories 2.35-36' (versie 12 mei 2011), <http://www.livius.org/he-hg/herodotus/hist10.html> (20 mei 2011).

—, 'Herodotus of Halicarnassus' (versie 12 mei 2011), <http://www.livius.org/he-hg/herodotus/herodotus01.htm> (20 mei 2011).

—, 'Herodotus the moralist' (versie 12 mei 2011), <http://www.livius.org/he-hg/herodotus/herodotus07.html> (20 mei 2011).

—, 'Herodotus' twentyfourth logos: Salamis' (versie 15 september 2011), http://www.livius.org/he-hg/herodotus/logos8_24.html (21 september 2011).

Morford, M.P.O. en R.J. Lenardon, *Classical Mythology* (Oxford 2007)

Pedley, J., *Sanctuaries and the Sacred in the Ancient Greek World* (New York 2006).

Perlman, S., 'Panhellenism, the Polis and Imperialism', *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 25.1 (1976) 1-30.

Sayyid, B. en L. Zac, 'Political Analysis in a World without Foundations' in: Scarbrough, E. and E. Tannenbaum (ed.), *Research Strategies in the Social Sciences: a Guide to New Approaches* (Oxford 1998) 249-267.

Smith, A.D., *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford 1986).

Tajfel, H., *Human Groups and Social Categories* (Cambridge 1981).

Walbank, F.W., 'The Problem of Greek Nationality', *Phoenix* 5.2 (1951) 41-60.